

VISUOMENINIAI TEISMAI KAIP TOBULESNIO PILIEČIO UGDYMO PRAKTIKA TARPUKARIO LIETUVOJE (1918–1940)

DANGIRAS MAČIULIS

Petras Kondrotas 1937 m. *Pavasaryje* tvirtino, esą Lietuvoje jau sunku rasti vietovę, kurioje kokia nors visuomeninė organizacija nebūtų surengusi visuomeninio teismo – pastebėdamas, kad tokių teismų „daugumoje vietų kiekvienais metais suruošiama jų po vieną ir tas nei pačiai organizacijai, nei susirenkamai salėse publikai neįgrįsta, nenusibosta ir vis atrodo kaip naujas dalykas“¹. Tarpukario Lietuvoje (1918–1940) išties buvo populiariu rengti visuomeninius teismus, kurie savo forma, eiga, dalyvių sudėtimi priminė tikrą teisinį procesą, tačiau šiame teisme nebuvo realaus (fizine prasme) kaltinamojo, nes teistas ne realus nusikaltėlis, o visuomenės ydos, negerovės ar abejotinu atrodantis visuomeninio gyvenimo reiškinys. Visuomeniniam teismui artimas literatūrinis teismas, kuriame teisiama literatūros kryptis, kūrinys ar jo herojai. Turbūt garsiausiais literatūrinio ir visuomeninio teismų pavyzdžiais yra 1927 m. įvykęs literatūrinis „Keturių vėjų“ teismas ir Kaišiadorių visuomenės 1930 m. vasario 16 d. surengtas „tautiškas teismas“ Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Jogailai – pastarasis net sulaukė atgarsio humoristinėje Lenkijos spaudoje.

Keblu vienareikšmiškai atsakyti, iš kur atėjo ir kaip susiklostė visuomeninių teismų rengimo mada – kokia šių teismų tradicijos genezė. Tarpukario Lietuvoje šios tradicijos ištakas bandyta kildinti iš carinės Rusijos, kur po 1905 m. revoliucijos visuomenė įgijo daugiau žodžio ir spaudos laisvės. Tuomet esą ir „pilnu žiedu pražydo visuomenės teismo paprotys ir pradėta teisti įvairios veikimo sritys“, o kaltinamojo suole atsidūrė ne konkretus asmuo ar asmenų grupės, o reiškinys – spauda, literatūra, inteligentas ir t. t.² Manytume, kad toks genezės aiškinimas yra įtikinamas – veikiausiai viskas prasidėjo nuo literatūrinių teismų, o vėliau, sekant pavyzdžiu, buvo pradėti

¹ Petras Kondrotas, „Teismų paruošimai“, in: *Pavasaris*, Kaunas, 1937, Nr. 11, p. 170.

² „Visuomenės teisme“, in: *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1930-05-09, Nr. 13, p. 5.

rengti ir visuomeniniai teismai, kurie, kaip įsivaizduota, turėjo padėti ugdyti tobulesnį pilietį, reaguojant į modernėjančios visuomenės iššūkius.

Nepavyko rasti tyrimų, kuriuose būtų analizuotas visuomeninių teismų reiškinys kitose šalyse, pavyzdžiui, Latvijoje ir Lenkijoje, tačiau empirinė tyrinėtojo patirtis leidžia teigti, kad šiose šalyse tokios praktikos būta, tačiau ji, panašu, nebuvo tokia populiari kaip Lietuvoje. Derėtų pažymėti, kad tokios praktikos būta ir Sovietų Sąjungoje – pavyzdžiui, žinoma apie XX a. trečiame-ketvirtame dešimtmetyje vykusius net gamybinius-techninius teismus, kurie tarnavo techninės modernizacijos propagandai³. Pridursime, kad totalitariniam politiniam režimui Sovietų Sąjungoje, kuris vykdė kryptingą socialinę inžineriją, visuomeninių teismų organizavimas turėjo atrodyti patrauklus sovietinio piliečio ugdymo būdas. Šiame straipsnyje pabandysime dėmesingiau pažvelgti į visuomeninių teismų reiškinį XX a. tarpukario Lietuvoje. Mūsų tikslas bus atskleisti visuomeniniams teismams projektuotą misiją, nustatyti visuomeninių teismų procesų iniciatorius ir organizatorius, atskleisti, kas ir už kokias deviacinio elgesio apraiškas atsidūrė kaltinamojo suole ir pabandyti atsakyti į klausimą, ar visuomeniniai teismai išties buvo veiksminga tobulesnio piliečio ugdymo praktika.

Teismo misija. Jaunuomenės teismo, vykusio 1933 m. kovo 19 d. Salose, pirmininkas agronomas V. Juozapavičius, pradėdamas procesą, taip įvardijo jo tikslą:

Jaunuomenės tinkamas išauklėjimas rūpi ne tik tėvams, bet visai visuomenei ir valstybei. Jaunuomenė yra tautos ateitis. Jaunuomenė prilygsta jaunam medeliui, kurį galima įvairiai išauginti. Tinkamose sąlygose ji gražiai išauklėjama, blogose yra palaužiama. Jaunuomenė turi stengtis pažinti save, savo geras ir blogas puses, visuomet kovot su savo silpnybėmis ir uoliai ruoštis gražiam gyvenimui. Mūsų valstybė yra nedidelė, o priešų turi labai daug. Tam, kad prieš visas galimas nelaimes galėtumėm atsispirti, reikalingas kultūringas mūsų jaunuomenės išsiauklėjimas, jos organizuotumas ir krašto reikalų supratimas. Šiandien teismas ir stengsis išsiaiškinti ir patikrinti ar geru keliu eina mūsų jaunuomenė.⁴

³ Plačiau apie tai žr. Андрей Ваганов, *Жанр, который мы потеряли: Очерк истории отечественной научно-популярной литературы*, Москва: Журнал „Экология и жизнь“, 2012.

⁴ „Idomus jaunuomenės teismas Salose“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1933-03-22, Nr. 66, p. 4.

Iš esmės jis pakartojo jau vieno iš anksčiau vykusių procesų metu nuskambėjusį pastebėjimą, kad visuomeniniai teismai esantys naudingi tuo, jog „iškelia aikštėn negeistinus gyvenimo pasireiškimus, klaidas ir ydas“⁵. Teismai turėjo apnuoginti deviaciniu laikomo elgesio apraiškas, jas nu-teisti ir taip nubrėžti kryptį tobulesnės visuomenės ugdymui – jaunalie-tuviams parengtose visuomeninių teismų rengimo rekomendacijose buvo pastebėta, kad „po gerai nusisekusio visuomeninio ar literatūrinio teis-mo, visuomenė stengsis vengti pasmerktųjų ydų, o geruosius savumus ugdyti“⁶.

Visuomeninės organizacijos teismų rengimą savo nariams piršo ir kaip „modernų ir puikų būdą“, kuriuo galima „paskleisti į visuomenę savo idė-jas ir tą visuomenę auklėti“ – pavasarininkų veikėjus raginant rengti „vyro teismus“ teigta, kad tokių procesų organizavimas „pagyvins mūsų veikimą, iškels aikštėn visas vyrų neigiamas puses, nusikaltimus ir parodys idealų lietuvių kataliko jauno vyro pavyzdį“. Net tikinta išskirtiniu tokio reginio paveikumu plečiant organizacijos gretas – esą „po gražiai pavykusio jau-nimo teismo“ Salake net 60 jaunuolių pasiprašė priimami į pavasarininkų organizaciją⁷. Lyginant su kitomis visuomeninių organizacijų veikimo for-momis, pavyzdžiui, paskaitomis, pavasarininkams teigta, kad naudojant teismus „vaisingiau galima veikti“, o inscenizuotų teismų poveikimo prie-žastis aiškinta tuo, kad pats teismo institutas žmonėms yra nekvestionuo-jamas autoritetas – esą žmonėms „teismo sąvoka yra gyva, vaizdi ir rimta, jo sprendimai nepakeičiami, lyg šventi“⁸.

Panašiai galvojo ir kitų organizacijų veikėjai, skatindami savo narius rengti visuomeninius teismus. Tiesa, visuotiniame susižavėjime teismais vis dėlto buvo išimčių. 1933 m. gruodžio 10 d. „Kapitol“ salėje Šiaulių blaivybės draugija surengė viešą alkoholio teismą⁹ – blaivybės draugi-ja visuomeninį teismą įtraukė į savo antialkoholinės propagandos prie-monių arsenalą, tačiau po metų Lietuvių katalikų draugijos „Blaivybė“ leidžiamoje *Sargyboje* buvo pareikšta, kad kova su alkoholizmu yra rim-tas dalykas, o „visoki visuomenės daromi teismai yra komiški ir iš viso

⁵ J. Džiūgas, „Įdomus inteligentų teismas Marijampolėj“, in: *Jaunoji karta*, Kaunas, 1932, Nr. 23, p. 475.

⁶ LTJS Meno ir literatūros klubo direktijos aplinkraštis, 1935-03-16, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 954, ap. 3, b. 2, l. 75–76.

⁷ J. Brazauskas, „Vyro teismai“, in: *Jaunimo vadas*, Kaunas, 1934, Nr. 4, p. 58.

⁸ Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 170.

⁹ Alkoholikas, „Alkoholio teismas“, in: *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1933-12-17, Nr. 51, p. 2.

vengtini“¹⁰. Blaivybės draugijos veikėjams atrodė, kad tokia kovos su alkoholizmu forma diskredituoja pačią kovą.

Manome, kad visuomeninių teismų reiškinys yra glaudžiai susijęs su inteligentijos kaip socialinio sluoksnio reiškiniu. Pačią inteligentiją, kuri jau-tėsi esanti įpareigota rūpintis tobulesnio piliečio ugdymu, slėgė ne tik įpareigojimų bei įsipareigojimų, bet ir kaltinimų našta. Jai priekaištauta, kad pati kilusi iš kaimo ji labai greitai „išponėjo ir nutuko“, pamiršdama savo pareigas tautai ir valstybei¹¹, kad neskaito lietuviškos spaudos, „nieku ne-siinteresuoja ir vėjams leidžia laiką“. Ji kaltinta net tuo, kad „visai nemoka ilsėtis ir sau tinkamų pramogų pasirinkti“. Esą, geriausiu atveju, inteligentai „įjunksta į vieną dvasiško pobūdžio pramogą – į preferansą“, tačiau kur kas blogiau tai, kad inteligentija, kuri „daugiau geria, daugiau ir gardžiau valgo, ilgiau miega ir painiau kortomis lošia“, savo pavyzdžiu „tvirkina liaudį“¹². 1927 m. lietuvišką pasaulį Kaune išvydo net atskira brošiūra iš-leistas *Lietuvos inteligentijos kaltinamasis aktas*, kuriame inteligentija kaltinta tuo: „1) kad ji apsnūdusi, surambėjusi, neprogresuojanti; 2) kad ji apsnūdi-mu, surambėjimu nepildo savo tiesioginės pareigos: netarnauja žmonijos progresui, neigia progresą, tuo pat smerkdama save merdėjimo nirvanon, pelėjimo urvan“¹³. Toks deviacinio elgesio išryškinimas ir pasmerkimas tu-rėjo tarnauti socialiai pageidaujamo elgesio apibrėžimui.

1934 m. Jonas Aistis rašė:

Mes tradicijos neturėjome, nes inteligentija yra jauna, tai rutina pavidalinasi pa-gal šlykščiausius ir pigiausius svetimus trafaretus. Yra daktarų ir levitų, ir kitų kitokiausių „luomų“, bet inteligentijos tikraja ta žodžio prasme nėra [...]. Tra-dicijos saitų nėra, dėl to inteligentas elgiasi kaip tinkamas, ir nėra ribos, kurios jis nedrįstų peržengti.¹⁴

Vytauto Kavolio pastebėjimu, tradicija, kurios pasigedo Aistis, suvok-ta ne kaip perduodamų aktyvinančių problemų srautas, o kaip vulgaru-

¹⁰ A. Lévanas, „Žodis dėl priešalkoholinių teismų“, in: *Sargyba*, Kaunas, 1934, Nr. 11–12, p. 152–154.

¹¹ J. Bastūnas, „Ką skaito mūsų inteligentai“, in: *Mūsų rytojūs*, Kaunas, 1936-07-21, Nr. 55, p. 4.

¹² J. Lazauskas, „Inteligentijos problema“, in: *Mokslas ir gyvenimas*, Kaunas, 1934, Nr. 3, p. 136.

¹³ [Jurgis Dabrila] Progreso Meteoras, *Lietuvos inteligentiją kaltinamasis aktas*, [Kaunas]: Paradoksų kristalo leidinys, [1927].

¹⁴ Jonas Aistis, *Milfordo gatvės elegijos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjunga, 1991, p. 143.

mą valdančių ribų architektūra, kurios paskirtis – ne išjudinti vaizduotę kūrybinei pastangai, bet išprausti elgesį į labiau salonines formas¹⁵. Noras save (Aisčiui nesvetima buvo inteligento savimonė), tiksliau, savo elgesį, disciplinuoti, reglamentuoti, išprausti į kanonines elgesio normas gimė iš mesianistinėje inteligento savimonėje tūnančios atsakomybės. Taip patys inteligentai ėmėsi konstruoti etaloninį inteligentijos elgesio modelį, bandymą apibrėžti savo socialinės grupės vertybes ir kasdienio elgesio normas. Teismas tapo vienu iš įrankių, kurio pagalba bandyta išryškinti deviacinio elgesio apraiškas ir jas pasmerkti, kartu diegti geidžiamas vertybes ir elgesio normas.

Manome, kad teismas kaip ugdymo įrankis buvo pasirinktas neatsitiktinai. Priminsime, kad turbūt pirmu kolektyviniu kaltinimo aktu inteligentijai tapusiam 1909 m. Maskvoje išleistame almanache *Vexi*, pasitarnavusiam išryškinant rusiškos inteligentijos fenomeną, teisininkas ir sociologas Bogdanas Kistiakovskis prabilo apie savitą rusų inteligentijos gebėjimą suderinti siekį sukurti visuomeninius santykius, grįstus dorovės pagrindais, su stulbinamu potraukiu formalioms taisyklėms, reglamentams ir ypatingu įtikėjimu į straipsnių ir paragrafų galią. Kistiakovskis rašė:

Teisė gerokai didesniu laipsniu disciplinuoja žmogų, nei logika ir metodologija ar sistemingi valios ugdymo pratimai. O svarbiausia tai, kad priešingai individualiam pastarųjų disciplinuojančių sistemų charakteriui, teisė – išskirtinai socialinė sistema, priedo – vienintelė socialiai disciplinuojanti sistema. Socialinė disciplina sukuriamą tik teisės dėka: disciplinuota visuomenė ir visuomenė su išvystyta teisine tvarka – tapačios sąvokos.¹⁶

Inteligentiją traukė teisės galia socialiai disciplinuoti ir galimybė visuomenei diegti įstatymu paverstas inteligentijos propaguojamas vertybes. Lietuvišką inteligentiją lygiai taip pat traukė teisės galia disciplinuoti, o siekį formalizuoti peršamas normas lydėjo ir pačios inteligentijos kolektyvinės tapatybės saviugda. Tačiau trūko to, kas šias vertybes įteisintų – geidžiamą normą paverstų privaloma. Veikiausiai taip prisimintas teismas kaip institutas, kuris įtvirtina precedento principu grįstą teisę. Galbūt tai galėtų paaiškinti visuomeninių teismų populiarumą tarpukario Lietuvoje – juolab kad šių procesų iniciatore buvo inteligentija.

¹⁵ Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga, 1994, p. 266.

¹⁶ Богдан Кистяковский, „В защиту права (Интеллигенция и правосознание)“, in: *Vexi: Сборник статей о русской интеллигенции*, Москва: Типография В. М. Саблина, 1909, p. 97.

Teismo rengimas. Nors 1935 m. LTJS „Jaunoji Lietuva“ vadovybė tvirtino, kad visuomeniniai ir literatūriniai teismai esą „dar retas pasireiškimas“¹⁷, tačiau tuomet šalyje tokie teismai išties jau nebuvo retenybė. Keblu būtų atsakyti, kada Lietuvoje buvo surengtas pirmasis visuomeninio teismo procesas, tačiau galima konstatuoti bendresnes šių procesų organizavimo tendencijas: jų organizavimas pradeda sparčiai populiarėti trečio dešimtmečio pabaigoje, o ketvirto dešimtmečio pradžioje jie tampa įprastu visuomeninio gyvenimo reiškiniu, kuris įgyja masinį charakterį. Pavyzdžiui, *Lietuvos žinios* 1933 m. balandį rašė net apie Tauragę apėmusią „teismų maniją“ – kai vienas po kito buvo surengti inteligento ir moters inteligentės teismai¹⁸, o 1934 m. pavasarininkų spaudoje konstatuota, kad „įvairios organizacijos ruošia visokių teismų“¹⁹. Skųsdamiesi teismų stoka jaunalietuviai tiesiog siekė padidinti jų organizacijos surengtų visuomeninių teismų skaičių. Pastebėsime, kad jaunalietuvių „Jaunoji karta“ jau anksčiau, 1932 m., skundėsi, jog „pas mus visuomeniniai ir literatūriniai teismai nelabai praktikuojami“ – priduriant, kad gimnazijose kasmet rengiami įvairūs literatūriniai teismai, kuriuose teisiama literatūros kūrinių herojai, o visuomeniniai teismai lieka „retas reiškinys“²⁰.

1935 m. buvo parengtas ir jaunalietuvių organizacijos skyriams išsiuntinėtą net specialus aplinkraštis su patarimais kaip rengti tokius teismus. Nors ir pripažinta, kad visuomeninius teismus lengviausia rengti miestuose veikiantiems organizacijos skyriams (turėta galvoje intelektualus šių skyrių pranašumas), tačiau drąsinta, kad ir „stipresnieji kaimų skyriai šios svarbios, naudingos ir įdomios mūsų veikimo srities“ neturėtų apleisti, priduriant, kad rengėjais gali būti ne tik inteligentai, bet ir „dirbą visuomeninį darbą kaimiečiai“, nes, kaip buvo pastebėta, „visuomeninio teismo rengimas nėra toks sunkus darbas, kurį galėtų tik su dideliu išsilavinimu žmonės atlikti“, – esą jo gali imtis visi – reikia tik „gerų norų“²¹. Detaliau apžvelgsime šias jaunalietuvių rekomendacijas – jos pasitarnaus mums kaip pavyzdys atskleidžiant visuomeninių teismų organizavimo ir eigos praktiką. Manytina, kad 1935 m. jaunalietuvių vadovybės parengtos rekomendaci-

¹⁷ LTJS Meno ir literatūros klubo direkcijos aplinkraštis, 1935-03-16, l. 75.

¹⁸ V. B., „Moters teismas Lietuvoje“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1933-04-14, Nr. 86, p. 7.

¹⁹ J. Brazauskas, *op. cit.*, p. 58.

²⁰ J. Džiūgas, *op. cit.*, p. 475.

²¹ LTJS Meno ir literatūros klubo direkcijos aplinkraštis, 1935-03-16, l. 75–76.

jos nebuvo pirmosios ir tikrai ne vienintelės tokio pobūdžio rekomendacijos – pavyzdžiui, patarimai pavasarininkams pastarųjų spaudoje pasirodė 1937 m.²² Kaip etaloninį pavyzdį jaunalietuvių rekomendacijas pasirinkome todėl, kad jos nebuvo paskelbtos viešai, o buvo skirtos „tarnybiniam vartojimui“ organizacijos viduje, todėl jose atviriau dėstyti patarimai ir dalintasi jau turima tokia teismų organizavimo patirtimi. Be to, jos buvo parengtos tuomet, kai jau netrūko tokių teismų rengimo praktikos ir sektiniais laikytų pavyzdžių, tad jas rengiant buvo galima atsižvelgti į tai, kas manyta esant pavykęs reikalas – trumpai tariant, įvertinti kitų rengėjų „gerąją patirtį“ ir ją pasinaudoti.

Pirmiausia potencialių rengėjų dėmesys buvo atkreiptas į esmingą skirtį tarp visuomeninių ir literatūrinių teismų, kurie savo forma iš esmės nesiskyrė. Teigta, kad visuomeniniai teismai yra tokie, „kur teisiama viešojo, kasdienio gyvenimo ydos, klaidos, trūkumai“ ir tokius teismus geriausiai tinka rengti jaunalietuviams. Tuo metu literatūriniuose teismuose, kuriuos dažniausiai rengia gimnazijų moksleiviai, „teisiama kokio nors rašytojo veikalo svarbiausias asmuo, literatūros laikotarpiai, srovės“, todėl šie teismai jaunalietuviams esą „ne taip lengvai prieinami“. Tad jaunalietuviams įsakmiai patarta orientuotis į visuomeninių teismų rengimą, nors pripažinta tiek visuomeninių, tiek literatūrinių teismų reikšmė ugdant visuomenę. Atkreiptas dėmesys į tai, kad jaunalietuviai – „teismo dalyviai bylininkai“ – rengdami teismą įgis ir progą lavintis: „Jie turės gerai susipažinti su teisiamuoju dalyku, jį išnagrinėti, teismui pasirengti, teismo metu viešai pakalbėti, atsikirsti į padarytus priekaištus“, o tai esą gerokai daugiau nei „kaip koks gražbylystės konkursas“. Pavyzdžiui, teisiant „neorganizuotą jaunuomenę“, kaltintojas šioje byloje kaltins neorganizuotuosius ir kartu nurodys „organizuotumo svarbą, visas organizavimosi gerąsias puses“, o teisiamuosius atstovaujantis asmuo, „remdamasis vietos sąlygomis ir kitomis priežastimis“, prašys kaltinamąjį išteisinti. Abiejų proceso pusių pakviesti liudininkai savo liudijimais padės „vieną ar kitą mintį arba pareikštąsias aiškiau pabrėžti“. Galiausiai teismas įvertinęs visą medžiagą ir ją apsvarstęs priims sprendimą – nuteis arba išteisins kaltinamąjį. Tad, kaip pastebėta, sumaniai parengtas teismo procesas būna labai įdomus ir naudingas tiek teisiamesiems, tiek kaltintojams.

Dėl teismo objekto pasirinkimo buvo nurodyta, kad „teisti galima daug ką“, tačiau patarta teismo objektu pasirinkti tai,

²² Petras Kondrotas, *op. cit.*

kas atneštų daugiau naudos, kas vietos visuomenei yra svarbu, įdomu. Taip pat reikia žiūrėti, kad tokia teisme nebūtų asmeniškumo, kad nebūtų viešai įžeidžiamas vienas ar kitas asmuo, o žinomos ydos iškeliamos bendrojoje formoje. Visuomeniniuose teismuose gali būti teisiama: visuomenė, jaunuomenė, neorganizuota jaunuomenė, inteligentija, moderniškieji šokiai, mados, girtavimas ir kt.²³

Nusprendusiems rengti visuomeninį teismą, siūlyta vadovautis tokia jo organizavimo tvarka. Pirmiausia organizacijos skyrius ar skyriaus valdyba pasirenka teismui temą/objektą. Po to pasirenka oficialius teismo proceso dalyvius: kaltintojus ir gynėjus (kurių paprastai būna po du), teismo prokurorą (pastarasis yra vyriausiasis kaltintojas). Visi drauge arba tik kaltinančioji pusė atskirai parengia kaltinamąjį aktą, kuriame trumpai išdėstyta kaltinimo santrauka, kuri išdalijama proceso dalyviams. Gynėjai ir kaltintojai savo ruožtu kviečiasi asmenis tapti šio proceso liudininkais ir ekspertais. Pastebėta, kad liudininkų ir ekspertų skaičius įvairuoja, tačiau esą dažniausiai ir kaltinančioji, ir ginančioji pusės pasitelkia po tris liudininkus ar ekspertus. Kad viešas teismo procesas eitų sklandžiau, patarta surengti nors vieną tokio teismo repeticiją ar bent vieną kaltintojų, gynėjų ir liudininkų pasitarimą. Kai viskas bus parengta, reikia sudaryti teisėjų sąstatą ir vieną iš jų paskirti teismo pirmininku. Teismo posėdį siūlyta vesti tokia tvarka: posėdį atidaro teismo pirmininkas arba rengėjų atstovas pasakydamas trumpą kalbą. Teismo sekretorius perskaito kaltinamąjį aktą. Po kaltintojų, gynėjų ir liudininkų kalba prokuroras, kuris, remdamasis liudininkų parodymais, apžvelgia visą kaltinimo medžiagą ir atsako kaltinamojo gynėjams. Teisiamasis, kurį atstovauja vienas iš gynėjų, prašo teismo jį išteisinti. Suteikiamas žodis teisiamajam. Skelbiamas teismo sprendimas ir posėdžio uždarymas. Teismo rengėjams patarta: kai tik bus gautas leidimas surengti šį viešą procesą, imtis jį reklamuoti – „kad jis būtų gerai žinomas plačiai visuomenei“. Pastebėta, kad teismo posėdį galima rengti ir mokamą – už bilietus į šį renginį imant nuo 0,50 iki 1 Lt.

Organizatoriai. Minėjome, kad visuomeninių teismų iniciatore buvo inteligentija. Tačiau oficialiu teismo organizatoriumi įprastai buvo kokia nors visuomeninė organizacija – ateitininkai, jaun lietuviai, pavasarininkai, šauliai ir labai retai koks nors formalus lokalus piliečių sambūris. Oficialiais teismo proceso dalyviais paprastai buvo inteligentijos atstovai. Pavyzdžiui, 1932 m. Marijampolėje vykusio inteligento teismo teisėjais buvo žinomi

²³ LTJS Meno ir literatūros klubo direktijos aplinkraštis, 1935-03-16, l. 75.

Marijampolės ir Kauno veikėjai. Teismo pirmininku tapo Piliečių apsaugos departamento direktorius Juozas Navakas, o teisėjais „Jaunosios Lietuvos“ sąjungos pirmininkas Benediktas Grebliauskas, Marijampolės taikos teisėjas Jonas Mičiulis, Lietuvos banko Marijampolės skyriaus direktorius A. Prūsas ir Marijampolės apskr. inžinierius Juozas Dragašius. Kaltintojais šiame teisme buvo agronomas Dankevičius ir buvęs Suvalkijos jaunalietuvių vadas J. Baltrušis, o gynė Marijampolės jaunalietuvių vadas mokytojas J. Bernotas ir vietos visuomenės veikėjas Sirutis. Prokuroru šiame teisme buvo *Suvalkiečio* redaktorius Kazys Bridžius²⁴. Šis atvejis, kai Laikinosios sostinės veikėjai atvyko dalyvauti provincijoje surengtame teisme, buvo veikiau išimtis – tikriausiai taip teismo rengėjai norėjo sustiprinti šio teismo autoritetą ir pačių rengėjų simbolinį kapitalą bei, veikiausiai, vylėsi, kad tai padės sustiprinti visuomenės susidomėjimą rengiamu teismo procesu – autoritetingi asmenys iš Kauno buvo ir kaip papildomas vylis publikai. Tiesa, provincijoje rengtuose teismuose kartais pasirodydavo vienas kitas svečias iš sostinės – pavyzdžiui, visuomeniniame tėvų teisme Mažeikiuose, kurį surengė vietos mokytojai, kaltintoju buvo iš Kauno atvykęs Kultūros departamento direktorius Antanas Juška²⁵, o lietuvių verslininko teismui Rietave pirmininkavo savaitraščio *Verslas* redaktorius Albinas Briedis²⁶. Svečiai stiprino teismo autoritetą ir viliojo publiką.

Tačiau dažniausiai organizuojant teismą provincijoje verstasi vietos jėgomis – teismo rengimas įtraukdavo socialiai aktyvius vietos veikėjus. Tiksliau būtų sakyti, kad viena ar kita provincijoje veikianti visuomeninė organizacija teismo rengimui buvo priversta panaudoti visus savo organizacinius ir intelektualius resursus bei mobilizuoti visus jai simpatizuojančius įtakingesnius vietos veikėjus, kurie tapdavo oficialiais proceso dalyviais – teisėjais, prokurorais, advokatais. Pavyzdžiui, per 1933 m. gruodžio 10 d. Kuršėnų jaunalietuvių surengtą jaunuomenės teismą teisėjais buvo urėdijos buhalteris Kviliūnas, valsčiaus viršaitis Luinys, pašto viršininkas Aleksandravičius. Kaltintojais buvo mokytojai Straupis ir Viščiulytė, gynėjais – mokytojai Petrauskas, Rūkas ir Tamulaitytė, o prokuroru tapo Šiaulių rajono jaunalietuvių vadas K. Žukas²⁷. 1937 m. dzūko teisme Dauguose teisėjais

²⁴ J. Džiūgas, *op. cit.*, p. 476.

²⁵ „Lietuviškos šeimos teismas“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1936-01-07, Nr. 7, p. 8.

²⁶ „Lietuvis verslininkas išteisintas“, in: *Verslas*, Kaunas, 1938-03-03, Nr. 9, p. 1–2.

²⁷ „Didelis jaunuomenės teismas Kuršėnuose“, in: *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1933-12-17, Nr. 51, p. 2.

buvo urėdas P. Venckus, urėdo pavaduotojas Lukinas, valsčiaus viršaitis B. Vadeika, nuovados viršininkas Paužuolis ir urėdijos buhalteris Ivaškevičius; teismo sekretoriais buvo V. Pileckas ir mokytoja O. Aleknavičienė, prokuroru tapo pašto viršininkas Gintneris, advokatais – mokytojas S. Kvilonas ir agronomas Z. Navasaitis²⁸.

Teismo organizavimas provincijoje įtraukdavo visus tuos, kurie pagal profesiją, einamas pareigas ar įtaką bendruomenėje buvo priskiriami vietos elitui (nuo valsčiaus viršaičio iki ūkininko). Kad teismas publikos akyse turėtų autoritetą, teisėjais buvo patariama kviesti „garbingus ir išsilavinusius žmones“ – priduriant, kad jais gali būti „kunigas, šiaip inteligentas, apsišvietęs ūkininkas“²⁹. Suprantama, kviesti dvasininkus būti teisėjais siūlė tik katalikiškos organizacijos – kairiųjų įtakoje esančios organizacijos dvasininkų nepageidavo, o pastarieji ir nebūtų sutikę. Kai ketvirto dešimtmečio pradžioje įsisiūbavo politinio režimo konfliktas su Lietuvos episkopatu, dvasininkų iš esmės neliko ir prorežiminių organizacijų rengtuose procesuose. Teisėjų sąstatas įvairavo, tačiau tarp jų beveik visuomet buvo vienos profesijos atstovas – mokytojas, o tai sąlygojo ne tik tai, kad mokytojas greitai kunigo buvo dažniausiai provincijoje sutinkamas inteligentas. Buvo dar viena priežastis – mokytojas, kurį tarpukario Lietuvoje slėgė įpareigojanti privalomo socialinio veikimo našta, lyginant su kitais inteligentijos atstovais, aktyviausiai dalyvavo visuomeninių organizacijų veikloje. Dažnai jis būdavo net kelių visuomeninių organizacijų veikėju, todėl itin dažnas pastarojo dalyvavimas visuomeninių teismų procesuose buvo tiesiog užprogramuotas. Pavyzdžiui, Šakynos (Gruzdžių valsčiaus) jaunalietuviai gyrėsi 1934 m. kovo 4 d. surengę viešą jaunuomenės teismą, tačiau iš esmės viską padarė vietos mokytojai, kurie organizaciniais saitais buvo susaistyti su jaunalietuviais – organizavo mokytojai R. Stankevičius ir A. Kondrotas, kurie pasirūpino, kad apie 200 vietos jaunuolių gautų raginimus stoti į jaunimo teismą, o 6 iš 10 oficialių proceso dalyvių (teisėjai, prokuroras, kaltintojai) taip pat buvo mokytojai³⁰.

Visuomeninių teismų organizavimas buvo ne tik provincijos inteligentų užsiėmimas – į tai įsitraukė ir šalies elites. 1936 m. sausio 9 d. Kaune įvyko karininkų šeimų moterų „Birutės“ draugijos Kauno skyriaus surengtas in-

²⁸ A., „Dzūko teismas“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1937-03-12, Nr. 112, p. 6.

²⁹ J. Brazauskas, *op. cit.*, p. 58.

³⁰ Audra, „Teismas sujudino Šakynos jaunimą“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-03-11, Nr. 10, p. 11.

teligentės moters-motinos teismas, kuriam pirmininkavo tikra teisėja – pirmoji moteris teisėja Nepriklausomoje Lietuvoje Elena Jackevičaitė, o teismo narėmis buvo įtakingos Lietuvos moterys – Sofija Smetonienė ir Vincenta Lozoraitienė. Sausakimšoje Karininkų ramovės salėje motina kaltinta tuo, kad pamiršo „iš kaimo atsineštus gražius papročius, sveikatą, natūralų grožį, darbštumą ir paprastumą“, kad atsidūrusi mieste ji „išponėja, pasidaro tuščia, išdidi, išsilepinusi“ ir jai „daugiau rūpi restoranų, kavinių lankymas, kortos, atsitiktinės pažintys, prabanga, dažai, negu šeima ir namų reikalai“. Lietuvos motinos gynėjai įrodinėjo jos gerąsias savybes, priminė jos nuopelnus tautai ir kultūrai – kad ji išsaugojo gimtąją kalbą, papročius, dainas, pasakas, audinių raštus. Be to, ji išaugino tautinio atgimimo vadus. Atsižvelgdamas į „buvusius nuopelnus ir į geras pastangas“ teismas lietuvę motiną išteisino³¹. Šis teismas buvo vienas iš nedaugelio visuomeninių teismų, kuriuose dominavo moterys – įprastai juose dominavo vyrai – net tuomet, kai buvo teisiama moteris. Išskirtinai vyriškos sudėties buvo 1933 m. balandį Tauragėje vykęs moters inteligentės teismas³². 1934 m. sausio 7 d. Telšiuose įvyko vietos šaulių moterų organizuotas lietuvės inteligentės moters teismas. Nežiūrint to, kad šį teismą organizavo moterys, jo sudėtis buvo itin vyriška: teisėjais buvo E. Šalkauskas, A. Petkevičius, F. Mitkevičius, Varnelis, Burneikienė, kaltintojais F. Kudirka ir A. Skripkauskas, gynėjais K. Berulis ir Stankevičius. Tad, galima sakyti, Telšių inteligentai patys kaltino ir patys gynė Telšių inteligentę. Pastaroji kaltinta nusikaltusi tautai (esą būdama lietuvių tautos kultūros pamatų klotėja tuo visai nesirūpina ir net „savotišku oportunizmu tik tormazuoja, trukdo lietuviškosios kultūros kėlimą“), šeimai (kaltinta vengianti ir bijanti „tiesioginės, švenčiausios, Dievo ir prigimties skirtos pareigos“ gimdyti vaikus ir rūpintis jų auklėjimu, tai patikėdama tam darbui netinkančioms tarnaitėms, o pačios vietoje to rūpinasi „blogai suprastu visuomeniniu veikimu, savo tualetu, baliais, šokiais ir kitais visai nemotiniškais dalykais“) ir moralei (esą savo „nesuvaldomomis aistromis, iškrypusiu seksualizmu, nepadoriomis madomis, veido pomada, šokiais“ stumia visuomenę ir pirmiausia jaunimą „į nedorybes, ištvirkimą ir stato visą tautą į moralinį supuvimą ir žuvimą“). Po, kaip liudijo spauda, keturias su puse valandos užsitęsusių ilgų ir karštų ginčų teismas priėmė sprendimą. Telšių vyrai nebuvo labai griežti: nors ir pripažino kai kurias inteligentės kaltes, tačiau tuo pat metu konstatavo perdėtus kal-

³¹ V., „Inteligentės motinos teismas“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1936-02-14, Nr. 6, p. 5.

³² V. B., „Moters teismas Lietuvoje“.

tinimus – teismo nuosprendyje konstatuota, kad Telšių moteris inteligentė „nėra blogesnė už vyrą“³³. Pastebėsime, kad tais pačiais metais vykusiame Žagarės miesto ir valsčiaus moterų teisme (organizavo taip pat vietos moterys šaulės) oficialių proceso dalyvių moterų buvo daugiau, tačiau vyrai vis tiek dominavo³⁴.

Teismų maskuliniškumą sąlygojo tiek vyrų inteligentų persvara visuomenėje, tiek patriarchalinėje visuomenėje vyrų turimas didesnis simbolinis kapitalas – vyriškas teismas publikos akyse naudojosi didesniu autoritetu. Galiausiai publikai, realiame gyvenime įpratusiai regėti vyrus teisėjus, moterys teisėjos turėjo atrodyti neįprastai, o tai kirtosi su siekiu kuo tikroviškiau imituoti teismą. Pasirodžiusiose teismų rengimo rekomendacijose apie privalomą moterų dalyvavimą, regis, buvo prabilta tik aiškinant kaip dera parinkti procesui liudininkus – pabrėžiant, kad „svarbu tik parinkti ne vienodo užsiėmimo ar amžiaus ir ne vienos lyties“, nes esą toks liudininkų parinkimas „duos teismui daug gyvumo, nes jų pasirodymai tokiu atveju labai įvairuos, iš ko bus geros medžiagos tiek gynėjui, tiek prokurorui“³⁵. Taigi moterų reikėjo tik teismo tikroviškumo išpūdžiui sustiprinti.

Apskritai visuomeninių teismų iniciatorius ir organizatorius buvo inteligentija, nominaliai atstovaujanti kokiais nors draugijai ar korporatyviniam susivienijimui, nepriklausomai nuo to, kas buvo teisiamas – pati inteligentija, kito socialinio sluoksnio, atskiros profesijos atstovas ar net visuomenės reiškiny. Į visuomeninio teismo organizavimą inteligentija žvelgė kaip į jai tekusią svarbią misiją (ar pareigą) ir reikšmingą visuomenei darbą – 1932 m. pradėdamas Lietuvos mokytojo teismą šio teismo pirmininkas Mykolas Biržiška tarė: „Susirinkome atlikti kad ir nedidelį, bet labai reikšmingą visuomeninį darbą“³⁶. Reikšmingas visuomeninis darbas, suprantama, įpareigojo rimčiai. Be to, įpareigojo pats „žanras“ – siekta kiek galima tikroviškiau atkurti „tikro“ teismo atmosferą, o tai suteikdavo procesui rimties. „Teista taip rimtai, kad per visas 4 val. klausytojai sekė teismo eigą kaip užhipnotizuoti, tikrai pritarimo katutėmis vieno kito gynėjo kalbas palydėdami“³⁷, – taip liudyta apie 1933 m. Kauno miesto lietuviško jaunimo teisme vyravusią nuotaiką.

³³ „Telšiai teisė moterį“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-01-14, Nr. 2, p. 7.

³⁴ M., „Žagarės moterys turi per penkerius metus pasitaisyti“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-04-01, Nr. 13, p. 11.

³⁵ J. Brazauskas, *op. cit.*, p. 59.

³⁶ „Lietuvos mokytojo teismas“, in: *Lietuvos mokykla*, Kaunas, 1932, Nr. 5, p. 102.

³⁷ „Kuo kaltinamas lietuviškas Kauno jaunimas“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1933-12-04, Nr. 275, p. 6.

Visuomeninio teismo teisėjais pasirinktos autoritetingos asmenybės turėjo iš anksto nuteikti rimčiai. 1929 m. gruodžio 15 d. Lietuvos universitete vykusio XX a. lietuvių inteligentų šeimos teismo teisėjais tapo teisės ir dogmatinės teologijos autoritetai – profesoriai Mykolas Römeris ir Blažiejus Česnys, greta savęs pasisodinę krikdemų veikėją Magdaleną Galdikienę. Regis, pats šio teismo pirmininko Römerio asmuo turėjo publikai įkvėpti rimtį. Teismo liudininkai pirmininko buvo įspėti, kad pastarieji „sąskytų gryną tiesą, prisilaikydami faktų ir kad jų vienoki ar kitoki parodymai gali nulemti ir sprendimą“. Tačiau po to sekęs įsakmus Römerio prašymas (remiantis įprasta tikro teismo tvarka) kaltinamojo akto skaitymo metu liudininkus pasišalinti „iš teismo salės“, publikai sukėlė smagų juoką. Neatsiliko ir pirmasis šio proceso liudininkas, kuris, teismą aprašiusio žurnalisto žodžiais tariant, „savo komiškais atsakymais visą laiką tik juokino publiką“³⁸.

Kaltinamojo suole. Visuomeninio teismo kaltinamojo suole pasėdėjo turbūt visų socialinių grupių ir profesijų atstovai. Ideali visuomeninio teismo organizatorių nuostata buvo teisti tą nuasmenintą socialinės grupės ar profesijos atstovą, kuris mažiausiai atitiko įsivaizduojamą idealų tipą. Spauldoje pasirodžiusiuose patarimuose, kaip organizuoti visuomeninį teismą, raginta teisiuuoju pasirinkti tą, „kuris dalykas apylinkėje labiau jūdintinas: vienur jaunimas, ypač neorganizuotas, labiau pakrikęs, tai pirmo eilėn tą jaunimą ir imti teisti. [...] Dar kitur – moterys, kaipo šeimininkės, motinos ir bendrai visose savo pareigose nebe uolios. Teisti jas“³⁹.

Teismai, apnuoginantys visuomenės ydas, rengėjų sumanymu, turėjo virsti visuomenės saviugdės – doros ir tautinės savimonės ugdymo mokykla, kuri panašėjo į scenon perkeltą gyvenimo dramą, kurią siekta suvaidinti taip įtikinamai, jog žiūrovams ir patiems teismo proceso dalyviams atrodytų, „kad viskas būsią, tarytum tikrajame teisme“. Teismai turėjo teisėjus, prokurorus, advokatus ir liudytojus. Šiuos vaidmenis paprastai vaidino tie, kuriems to neteko daryti kasdieniame gyvenime. Tik niekas nevaidino kaltinamojo vaidmens, nes konkretaus įsameninto kaltinamojo nebuvo – jį pakeitė nuasmenintas socialinės grupės ar profesijos atstovas: inteligentas, lietuvis verslininkas, moderniška moteris, vienos ar kitos

³⁸ „XX a. lietuvių inteligentų šeimos teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1929-12-16, Nr. 285, p. 3.

³⁹ Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 171.

visuomeninės organizacijos narys, Lietuvos mokytojas ar ūkininkas ir t. t. Tiesa, buvo procesų, kuriuose kaltinamuoju tapo ir ne sociumo atstovas. Pavyzdžiui, 1929 m. gruodžio 27 d. Šiaulių mergaičių gimnazijos rūmuose įvyko teismas Lietuvos karvei teisti. Pagrindiniu kaltinamuoju tapusi karvė kaltinta: „1) už mažą riebalų gamybą, 2) blogą pašarų naudojimą, 3) davimą nepakankamai riebaus pieno, 4) blogą sveikatos stovį“. Tačiau su karve kaltinamųjų suole atsidūrė ir du jos nusikaltimo bendrininkai. Pirmuoju bendrininku tapęs Lietuvos ūkininkas kaltintas: „1) už blogą karvių šėrimą, 2) blogą užlaikymą, 3) nesirūpinimą įrengti gerų ganyklų, 4) nepriklausymą prie galvijų kontrolės ratelių ir nesirūpinimą laikomų karvių pagerinimu, 5) blogą prieauglio priežiūrą ir auginimą, 6) nesirūpinimą karvių sveikata, 7) importavimą iš svetur blogų karvių“. Antruoju kaltinamosios bendrininku esančioms žemės ūkio ir gyvulininkystės organizacijoms bei jų nariams teko kaltinimai: „1) už neišdirbtą raguočių gerinimui pastovaus plano, 2) dalyvavimą kampanijoje blogų ir nesveikų raguočių importavime“⁴⁰. Matome, kad nors pagrindinis kaltinamasis buvo Lietuvos karvė, tačiau nusikaltimo įvykdymo bendrininkai buvo sociumo atstovai – nuasmeninti ūkininkai ir juos telkiančios profesinės bendruomenės. Taigi išties teista ne karvė, o gyvulininkyste besiverčiantis šalies ūkininkas. Šio teismo paskirtis ir buvo teismo proceso keliu ugdyti šalies ūkininką.

Iš esmės tas pats buvo teisiant madą, kurios teismą Lietuvos universitete surengė studentų ateitininkų „Gajos“ korporacija 1929 m. balandžio 22 d. Mada kaltinta doros, higienos ir estetikos atžvilgiu. Doros atžvilgiu madai kliuvo už „kūno apnuoginimą“, nes moterys mados vaikosi siekdamos sukelti vyrų aistras. Higienos atžvilgiu madai kliuvo už tai, kad ši kenkia jos sveikatai – įrodinėta, kad, pavyzdžiui, trumpų sijonų nešiojimas, „didelis dekolavimas“, suknelės be rankovių, „apatinių skalbinių apribojimas iki minimumo“ neleidžia apsaugoti odos nuo dulkių ir mikrobus bei skatina peršalimo ligas, o ankšti aukštakulniai bateliai „su smailais užkalniais ir smailais siaurais galais“ iškraipo kojų sąnarius, gadina moters eisną ir nuvargina kojas. Estetiniu požiūriu madai kliuvo už tai, kad ji „nukrypo nuo aukštesnio estetiško idėjingumo“ ir atitraukia moterų dėmesį nuo „tikrai natūralių gražinimosi priemonių“. Parodymus teisme davę vyrai taip pat liudijo modernios mados blogybes. Vienas pareiškė, kad jam trumpos suknelės „sukelia nesmagumą“, be to, jis esą matęs „dekoltuotą ir nuogomis

⁴⁰ Agr. V. Mk., „Agronominis teismas Lietuvos karvei teisti“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-01-11, Nr. 8, p. 4-5.

rankomis vieną panelę, uodų sukastą, ir dėl ko ji baisiai kentė“. Kitas liudytojas teigė matęs kaip net kaime kelios merginos „antropinizavo akių lėliukes“, o prieš Užgavėnes Laisvės alėjoj sutiko merginą „su nušalusiomis blauzdomis“. Trečiasis liudininkas pareiškė, kad ji kaip menininką „labai neigiamai veikia ponių šunyčiai, panelių nusilpimas ant kojų dėl siaurų batukų ir aukštų užkalnių“. Nors kaltinta mada, tačiau nuteisti reikalauta jos „vartotojus“ – moteris – „iškrypusių madų aklas sekėjas, už nesugebėjimą pritaikinti madų gerumus prie savo individuališkų ypatybių, nuteisti 10 metų pataisos kalėjimo“, o vyrus „už nemokėjimą įžiūrėti ir įvertinti tikrąjį moters gražumą“ kaltintojas siūlė nuteisti „5 metams tvirtovės“⁴¹.

Taip pat kaltinimai fokusuoti ir 1930 m. kovo 15 d. Kaune Lietuvių katalikų blaivybės draugijos Kauno skyriaus surengtame rūkymo papročio teisme. Rūkymas kaltintas dviem atžvilgiais – sveikatos ir materialiniu. Teismo pradžioje gynėjai kaip daiktinį įrodymą įteikė po dėžutę papirosų ir degtukų, kurie, teismui pasitarus, buvo „prijungti prie bylos“. Liudijantis rūkymo naudai tvirtino negirdėjęs, kad rūkymas kenktų sveikatai. Be to, teigė, kad „rūkymas kartais pavaduoja valgi“, todėl taip net galima sutaupyti, be to, esą „ponioms ir panelėms labiau patinka rūkantieji vyrai“. Liudytojas Veznonis tvirtino, kad rūkymas labai pakenkė jo sveikatai, o metęs rūkyti jis vėl „jaučiasi sveikas ir gališ dirbti“. Rūkymas esą net skatina vaikus vogti, nes vaikai vagia iš tėvų pinigų už kuriuos perka papirosus. Liudytoja Medekšienė patvirtino, kad rūkymas ypač kenkia moterų ir mergaičių sveikatai, todėl rūkančios moterys „rudą savo veido spalvą stengiasi užtepti įvairiomis „maliavonėmis“. Rūkymą ginantis V. Beržinskas įrodinėjo, kad rūkantys valgo mažiau, todėl „susidaro valgio ekonomija“, be to, užtraukus papirosą įgyjama daugiau drąsos, o ir moterims daugiau patinka rūkantys vyrai. Tikinta, kad nutukusiems asmenims gydytojai net pataria rūkyti stiprius papirosus. Rūkymą išteisinti prašantis studentas Ignas Kinderis iš kaltinimų net šaipėsi – esą anksčiau jie kaltino alkoholį, šiandien nikotiną, o rytoj gal apkaltins lašinius ar kopūstus – pastebėdamas, kad gydytojai kartais uždraudžia valgyti lašinius, tačiau niekas ir nemano lašinių teisti. Priminta, kad vokiečių okupacijos metais, siaučiant šiltinei, gydytojai net patardavo rūkyti. Be to, tikinta, kad rūkantys yra geresni ir doresni, nes „matydami papiroso dūmus kylant ir nykstant erdvėje, jie prisimena amžinybę, amžinus klausimus, tuo būdu skatina žmones prie dorovingesnio gy-

⁴¹ J. Matijošaitis, „Madų teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1929-04-22, Nr. 90, p. 2; S. Bylaidas, „Madų teismas“, in: *Židinys*, Kaunas, 1929, Nr. 4, p. 378–381.

venimo. Vienas didelis nusidėjėlis tokiu būdu ir atsivertęs“⁴². Matome, kad ištis kaltintas ne žalingas įprotis, o jį turintys bendruomenės nariai.

1937 m. rudenį, kai kaltinamaisiais visuomeniniame teisme, atrodo, jau pabuvojo visi kas tik gali, pavasarininkai raginti toliau rengti šiuos procesus – „ieškoti naujų minčių, naujus gyvenimo vaizdus išskelti aikštėn“, pastebint, kad „galima suruošti labai modernūs ir įdomūs teismai“. Pavyzdžiui, patarta kaimuose (pavasarininkai kaip tik pirmiausia telkė katalikišką kaimo jaunimą) rengti artojo teismą, o šio proceso metu parodyti, „kaip artojas savo amatu privalo būti stropus, sąžiningas, žengiąs su kultūriniu gyvenimu, religingas, ramstis ekonominio valstybės gyvenimo, kaip jis privalo elgtis su padargais ir gyvuliais, su tarnais ir daug panašių dalykų liečiančių artoją“. Be to, siūlyta kaime rengti samdinio, o mieste tarnaitės arba darbininko teismus⁴³. Šis raginimas iškalbingai liudijo pavasarininkų siekį, konkuruojant su jaunalietais, plačiau naudotis visuomeniniais teismais kaip priemone populiarinant tiek katalikiškas vertybes, tiek savo organizaciją. Siekį plačiau naudotis visuomeniniais teismais rodo, pavyzdžiui, 1936 m. pabaigoje paskelbtas „Pavasario“ Vyrų sąjungos 1937–1938 m. veiklos planas, kuriame akcentuotas dėmesys katalikiškai šeimai, o tarp pagrindinių priemonių katalikiškos šeimos propagandai buvo numatytas ir šeimos teismų rengimas⁴⁴.

Kaltinimai. Teismai įprastai prasidėdavo kaltinamojo akto paskelbimu. Kartais kaltinamasis aktas, ar bent jau pagrindiniai inkriminuojami teismo nusikaltimai, būdavo paviešinamas iš anksto – taip siekiant padidinti visuomenės susidomėjimą būsimu teismo procesu. Kokie gi kaltinimai skambėjo visuomeniniuose teismuose? Pavyzdžiui, 1932 m. Marijampolės inteligentija kaltinta tuo, kad jai „trūksta lietuviškojo idealizmo“ ir ji yra užsikrėtusi „pražūtingu materializmu“, „pasidavusi svetimai įtakai“, nesiđomi visuomeniniu gyvenimu, neskaito lietuvių literatūros. Marijampolės inteligentams kliuvo už tai, kad Suvalkijos sostinėje nebuvo choro, saviveiklinio teatro trupės, orkestro, muziejaus, „kultūringesnio klubo“ ir net paminklo. Be to, Marijampolės inteligentai sulaukė priekaištų už tai, kad savo gyvenime „neparodo draugiškumo, nevengia kivirčų“, o kai kurie yra „labai nejautrūs (nelabdaringi) savo artimiesiems“, kai juos ištinka nelaimė⁴⁵.

⁴² Šerm., „Rūkymo papročio teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-03-18, Nr. 63, p. 3.

⁴³ Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 173.

⁴⁴ „L. K. J. „Pavasario“ Vyrų Sąjungos veiklos 1937–1938 metais planas“, in: *Jaunimo vadas*, Kaunas, 1936, Nr. 12, p. 188.

⁴⁵ J. Džiūgas, *op. cit.*, p. 476.

Inteligentų šeimos apskritai kaltintos stokojančios supratimo apie vaikų auklėjimą – „prie vaikų baramasi ir kiti apkalbami“, per mažai dėmesio skiriama kultūrai – „nedažnoje šeimoje rasi bibliotekėlę“, netinkamai besirūpinama vaikais (tai esą liudija didelis vaikų mirtingumas šalyje) ar apskritai jos yra kaltos „dėl didėjančio ištvirkimų skaičiaus“, nes „tyčia vengia atlikti savo gamtinį uždavinį“ – turėti vaikų, per mažai palaikomi ryšiai su kaimu⁴⁶.

Moterys kaltintos tuo, kad: „nebrangina nekaltybės, ištvirkauja, ardo šeimas“, „gaudosi nepadorių rūbams madų, kad tuo suezinti vyrų aistringumą“, „savo nesuvaldomomis aistromis, iškrypusiu seksualizmu, nepadoriomis madomis, veido pomada, šokiais kaip tik stumia visuomenę, ypač jaunuomenę į nedorybes, ištvirkimą“; meluoja, apkalba ir šmeižia kitus, nesilaiko higienos reikalavimų, nesirūpina šeimos sveikatingumu, darbštumo stoka, blogai šeiminkauja namuose“; „nepavyzdingos, nesaugoja vaikų nuo blogų pavyzdžių ir net pačios rodo blogus pavyzdžius“; nesirūpina savo ir savo šeimos lavinimu, vietoje tinkamo savo vaikų auklėjimo, „rūpinasi blogai suprastu visuomeniniu veikimu, savo tualetu, baliais, šokiais“; „rūpinasi tik niekais: skuta antakius, tepa lūpas, pudruojasi ir dirbtiniu būdu gražina savo kūną“; nesidomi menu – esą tik „baleto mene moters neapsileidžiančios, nes jos turinčios norą patekti į sceną tikslu patikti vyrui ir matyti savo paveikslus išlipintus ant tvorų“, jog „turėdama visas patogias sąlygas mokslintis, nieko žymesnio iki šiol mokslo srityje nenuveikė, nes jai labiau rūpi romanai, o ne gilintis į mokslinio turinio literatūrą“ ir „beveik ir nedalyvauja“ visuomeninėje veikloje⁴⁷.

Jaunimas kaltintas tuo, kad: „tautiškai nesąmoningas, nedrausmingas, miesčioniškai pakrikęs“, „rūpinasi papuošalais – blizgučiais, bet nekreipia dėmesio į tai, kad išlavintų ir papuoštų savo protą“, nedalyvauja arba nepakankamai aktyviai dalyvauja organizacijų veikloje, nemandagus, nešaltus – „uždirbtus pinigus tuojau pat praleidžia kinuose, restoranuose, kavinėse, karčemose“, nepunktualus, girtuokliauja ir „geria šamarliaką“, „daug kortuoja ir rūko, nešvariai užlaiko sodybas ir trobas“, neugdo savyje „tvirto būdo, šviesios, tautiškos lietuviškos asmenybės“, nepakankamai religingas, neskaito „rimtų knygų, žurnalų, laikraščių“⁴⁸.

⁴⁶ „XX a. lietuvių inteligentų šeimos teismas“; „Lietuviškos šeimos teismas“.

⁴⁷ K., „Moderniškos moters teismas Jurbarke“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-03-31, Nr. 74, p. 5; V. B., „Moters teismas Lietuvoje“; „Telšiai teisė moterį“; M., „Žagarės moterys turi per penkerius metus pasitaisyti“.

⁴⁸ „Jaunuomenės teismo sprendimas“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1931-04-24, Nr. 92, p. 5; „Idomus jaunuomenės teismas Salose“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1933-03-22, Nr. 66,

Ūkininkai, pavyzdžiui, Kartenos apylinkės, 1935 m. kaltinti tuo, kad: „1) [...] nesistengia savo srityje lavintis, mažai organizuojasi, mažai skaito laikraščius, 2) mažai valstybiškai susipratę, 3) girtauja, 4) apsileidę švaros atžvilgiu, 5) neprižiūri tinkamai savo gyvulių, 6) yra nedarbštūs, 7) netaupūs, 8) nesistengia mokslintis ir savo vaikus mokslinti“⁴⁹.

Lietuviai verslininkai (prekybininkai, pramoninkai ir amatininkai), pavyzdžiui, 1938 m. Rietave, kaltinti esą nepasirengę savo darbui, abejingai žiūrintys į savo profesinį tobulėjimą, mažai dėmesio skiriantys visuomeniniam darbui, nesekantys nei profesinės, nei kultūrinės spaudos – vietoj to „pamėgę nekultūringas pramogas (girtuokliavimą, kortavimą)“⁵⁰.

Senbernis 1934 m. Biržuose įvykusiame visuomeniniame teisme kaltintas moterų suvedžiojimu, šeimų ardymu, vien erotinių malonumų ieškojimu, prostitutijos ir abortų skaičiaus augimu, chuliganišku elgesiu⁵¹. Savo narius teisiančių visuomeninių organizacijų (skautų, ateitininkų, jaunalietuvių ir t. t.) teismuose skambėjo kaltinimai organizacijos nariams ideologinio išprusimo, organizuotumo bei visuomeninio aktyvumo stoka⁵².

Kaltinimų įvairovė ar, tiksliau, smulkmenišką inkriminuojamų nusikaltimų išvardijimas atspindėjo siekį kaltinimo keliu maksimaliai išvardijus socialiai nepageidaujamo elgesio apraiškas, bent pačiais stambiausiais štrichais nustatyti socialiai pageidaujamo elgesio normas, kurias tiesiogiai įvardyti buvo keblu. Nepaisant šiuose teismuose skambėjusių kaltinimų įvairovės – teisiamasis kaltintas visa, teismo rengėjų akimis žiūrint, potencialiai įmanoma nusikalstama veika: nuo „šamarliako“ gėrimo ir moterų suvedžiojimo iki nepagarbos tautinei vėliavai ir lietuviškos spaudos ne-

p. 4; „Kuo kaltinamas lietuviškas Kauno jaunimas“, C. C., „Kairių jaunimui priteista 250 lt. spaudai ieškiny“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-04-15, Nr. 15, p. 4; Žemaitis, „Nuteistas Salantų neorganizuotas jaunimas“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-06-17, Nr. 24, p. 5; Audra, „Teismas sujudino Šakynos jaunimą“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-03-11, Nr. 10, p. 11.

⁴⁹ Vismantas, „Kartenos teismas ūkininkus išteisino, bet tik su sąlyga, kad taisys darytas klaidas“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1935-04-28, Nr. 17, p. 6.

⁵⁰ „Lietuvis verslininkas išteisintas“.

⁵¹ J. Radvila, „Senberniai, gailėkitės ir pasitaisykite! Senbernio teismas Biržuose“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-03-25, Nr. 12, p. 3.

⁵² J. Gratkauskas, „Skauto teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-04-01, Nr. 75, p. 5–6; „Lietuvos jaunuomenė kaltinamųjų suole“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1931-03-23, Nr. 66, p. 1, 5; „Šių dienų jaunuomenės teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1931-03-23, Nr. 66, p. 2; „Teismas nusprendė, kad jaunuomenė turi pasitaisyti“, in: *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1933-06-04, Nr. 23, p. 3; „Kauno lietuvių jaunuomenė nubausta“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1933-12-23, Nr. 291, p. 14.

prenumeravimo – šiuos kaltinimus nesunku sugrupuoti į dvi nusikaltimų kategorijas – nusikaltimus moralei ir nusikaltimus visuomenei (arba tautai, nes lietuviškos visuomenės sąmonėje šie žodžiai buvo sinonimai). Taip nesąmoningai buvo išryškinta inteligentijai būdinga įsisąmoninta asmeninė atsakomybė už visuomenę ir valstybę bei polinkis į socialinius ir politinius klausimus žvelgti kaip į moralines problemas.

Skaitant teismuose skambėjusius kaltinimus, galima identifikuoti proceso rengėjų vertybinius orientyrus. Procesų metu teistos ydos ir gintos vertybės raiškiai atskleisdavo organizatorių ideologinį ir pasaulėžiūrinį angažuotumą: jei rengėjai atstovavo katalikišką organizaciją teisme, tai dėmesys fokusavosi į moralines problemas, jei rengėjai atstovavo protautinikišką organizaciją, tai proceso dėmesio centre atsidurdavo tai, kas laikyta nusikalstama lietuviško nacionalizmo idealams. Pateiksime keletą nusikalstamo tautiškumui elgesio pavyzdžių. Žagarės moterys 1934 m. kaltintos tuo, kad: „neauklėja vaikuose tėvynės meilės ir kitų gerų jausmų“, „nesistengia sudaryti stiprią grynai lietuvišką šeimą“, „nesilaiko grynai lietuviškų tautiškų tradicijų, bet pamėgdžioja kitas tautas“⁵³, o Telšių inteligentėms tais pačiais metais kliuvo už tai, kad pasidavimu svetimšalei įtakai ir „savotišku oportunizmu tik tormuzuoja, trukdo lietuviškos kultūros kėlimą“⁵⁴. Salantų jaunimas 1934 m. kaltintas „nežinojimu savo tautos istorijos, valstybės santvarkos, stoka tautiškumo“⁵⁵. Laikinosios sostinės lietuviškam jaunimui 1933 m. kliuvo už tai, kad „nesistengia pažinti savo krašto ir savo tautos praeities“, kad „tinkamai nereaguoja“, kai rodoma nepagarba valstybės ženklams, kad „pasitaikius vienam kitam kitataučiu, visas būrys lietuvių tuojau imą kalbėti kitataučio kalba“, o kai kurie ir patys viešai kalba ne lietuviškai, kad vietoje lietuviškų dainų „niūniuoja Vertinskio ir kitas panašias svetimas dainuškas“⁵⁶. Inteligentų šeimos kaltintos tuo, kad savo vaikus „leidžia mokytis į kitos tautybės auklėjimo bei mokymo įstaigas; tokiu būdu ne tik neugdo juose tautiškumo dvasios, bet ruošia juos gyvenimui tautiškais indeferentais“, kad savo vaikų auklėjimą patiki svetimšalėms auklėms, kurios vaikus auklėja „visai svetimoje ir priešingoje mums dvasioje“⁵⁷.

⁵³ M., „Žagarės moterys turi per penkerius metus pasitaisyti“.

⁵⁴ „Telšiai teisė moterį“.

⁵⁵ Žemaitis, „Nuteistas Salantų neorganizuotas jaunimas“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-06-17, Nr. 24, p. 5.

⁵⁶ „Kuo kaltinamas lietuviškas Kauno jaunimas“.

⁵⁷ „XX a. lietuvių inteligentų šeimos teismas“; „Lietuviškos šeimos teismas“.

Skautų vadovybei 1930 m. teko atremti kaltinimą, kad ji skautų organizacijai nesuteikė lietuvišką tapatybę liudijančių bruožų – esą „visi papročiai paragabenti iš užsienio“⁵⁸. Rietavo lietuviai prekybininkai, pramonininkai ir amatininkai 1938 m. kaltinti „neturį lietuviškai tautiškos savigarbos, pilietiško susipratimo“⁵⁹.

Teismų organizatoriumi įprastai buvo kokia nors visuomeninė organizacija, o pastaroji paprastai buvo susaistyta ar bent jau simpatizavo kuriam nors politiniam judėjimui: jaunalietuviai buvo susiję su valdžioje esančiais tautininkais, ateitininkais ir pavasarininkais su opozicijoje esančiais krikdemais, o Lietuvos jaunimo sąjungos nariai simpatizavo kairiesiems politiniams judėjimams. Visa tai perša klausimus: ar organizatorių politinės simpatijos išryškėdavo visuomeninių teismų metu, ar būta bandymų šiais teismais pasinaudoti kaip politinės kovos instrumentu, ar tarp skambėjusių kaltinimų buvo tai, ką galima priskirti politinio režimo kritikai? Šis klausimas yra aktualus todėl, kad visuomeniniai teismai kaip tik išpopuliarėjo po to, kai valdžioje įsitvirtino autoritarinis Antano Smetonos režimas.

Ideologinis angažuotumas visuomeninių procesų metu pasireiškėdavo, tačiau, sprendžiant iš mus pasiekusių dažnai tik lakoniškų šių teismų aprašymų, jis buvo neraiškus – veikiau latentinio pobūdžio, o politines rengėjų simpatijas pirmiausia atspindėjo šių procesų metu gintos vertybės. Trumpai tariant, teismai netapo politiniais mitingais. Kita vertus, teismai ir negalėjo tapti partinių programų viešinimo ar politinių oponentų demaskavimo vieta, nes įvairūs cenzūros mechanizmai iš esmės prevenciškai užkirsdavo kelią režimo kritikai. Tačiau šiuose teismuose kartais skambėjusi socialinė kritika akivaizdžiai buvo nutaikyta į tuos, kurie buvo valdžioje, nors ji buvo latentinė ir skambėjo pakankamai abstrakčiai. Pavyzdžiui, kairiesiems simpatizuojančių studentų surengtame lietuvių inteligentų teisme nuskambėjo kaltinimas, kad „daugelis inteligentų, ypač aukštas vietas užimančių pataikauja kiekvienai politikos kryptčiai“⁶⁰, o Lietuvos jaunimo sąjungos surengtame jaunuomenės teisme 1931 m. kovo mėn. kalbantis liudininkas pastebėjo, kad nedera moksleivių kaltinti visuomeninio aktyvumo stoka, ir priminė valdžios draudimą moksleiviams dalyvauti visuomeninių organizacijų veikloje⁶¹. Būtų galima pridurti, kad buvo atvejų, kai ketvirtame

⁵⁸ J. Gratkauskas, *op. cit.*

⁵⁹ „Lietuvis verslininkas išteisintas“.

⁶⁰ „Lietuvių inteligentas teisme“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1930-05-10, Nr. 105, p. 2.

⁶¹ „Lietuvos jaunuomenė kaltinamųjų suole“.

dešimtmetyje vykusių teismo procesuose atsiskleidė tarp politinio režimo ir opozicijos egzistuojanti įtampa – pavyzdžiui, Kulių pavasarininkų ir vietos katalikų veikėjų surengtas jaunimo teismas suerzino valdžios proteguojamus jaunalietuvius, kuriems pasirodė, kad šis teismas buvo nukreiptas prieš juos⁶². Savo ruožtu Salantuose ir Šiauliuose 1934–1935 m. vykusių jaunimo teismų metu jaunalietuviai skundėsi priešišku jų organizacijai katalikų dvasininkų elgesiu – esą pasitaikančiais atvejais, kai kunigai „pavaro nuo klausyklos vien dėl to, kad jis yra jaunalietuvis“⁶³. Pastaruoju atveju jaunalietuviai iš esmės skundėsi tuo, kad tapo savotiškais atpirkimo ožiais įsisiūbavus konfliktui tarp Lietuvos episkopato ir valdžios, kai pastaroji 1930 m. suvaržė katalikiškos ateitininkų moksleivių organizacijos veiklą.

Derėtų pažymėti, kad visuomeniniai teismai, juose nuskambėjusių kaltinimų ir liudijimų dėka, kartais vaizdžiai atskleisdavo visuomenės gyvenimo kokybę. Pavyzdžiui, 1935 m. vykusiame jaunalietuvių organizuotame Šiaulių miesto jaunuomenės teisme jaunimo kaltė įrodinėta pasitelkus deviacinio elgesio statistiką. Teigta, kad kasmet mieste nustatoma 500 užsikrėtusių venerinėmis ligomis, iš kurių didelė jaunimo dalis, jaunimas viešąją tvarką mieste pažeidė 720 kartų (o tai sudaro 80% tos rūšies nusikaltimų), prieš dorą jaunimas nusikalto 720 kartų (o tai sudaro 60% tos rūšies nusikaltimų). Konstatuota, kad jaunimas per metus padarė 120 vagysčių ir plėšimų bei 480 kitokių nusikaltimų. Be to, mieste yra apie 200 prostitučių. O į priekaištus dėl jaunimo organizavimosi stokos atkiršta pastebėjimu, kad net 30% jaunimo priklauso įvairioms organizacijoms⁶⁴. 1933 m. Kuršėnų jaunimas kaltintas, kad tik 200 iš 3000 jaunimo priklauso organizacijoms⁶⁵. 1929 m. vykusiame Madų teisme liudininkas teigė, kad 1927 m. kosmetikai šalies gyventojai išleido 5 999 300 Lt, 1928 m. – 7 300 000 Lt, o tik per 1929 m. sausio mėn. jau spėjo išleisti 1 477 800 Lt⁶⁶. Gal šį augančio vartojimo rodiklį būtų galima laikyti ir raiškiu augančios gyvenimo kokybės liudijimu, jei kiek anksčiau ūkininką teisiančiame teisme nebūtų nuskambėjęs konstatuojantis kaltintojo „pageidavimas“, kad kiekvienas ūkininkas turėtų laikrodį⁶⁷.

⁶² „Protestuojame“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-09-09, Nr. 36, p. 7.

⁶³ Žemaitis, „Nuteistas Salantų neorganizuotas jaunimas“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-06-17, Nr. 24, p. 5; R. S., „Ne jaunimą, bet jo auklėtojus teisti reikia“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1935-04-21, Nr. 16, p. 5.

⁶⁴ R. S., „Ne jaunimą, bet jo auklėtojus teisti reikia“, p. 5.

⁶⁵ „Didelis jaunuomenės teismas Kuršėnuose“.

⁶⁶ J. Matijošaitis, *op. cit.*

⁶⁷ O. M., „Visuomeninis ūkininkų teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1929-05-21, Nr. 111, p. 1.

Rimtis ir pramoga. Paskelbus teisme kaltinamąjį aktą, būdavo apklausiami liudytojai, išklausoma kaltintojų ir gynėjų kalbų. Kartais nuasmeninto kaltinamojo vardu teisme prabildavo jo atstovas, tačiau jo kalbos turinys panašėjo daugiau į liudytojo nei kaltinamojo kalbą. Būta atveju, kai improvizuotoje teismo salėje įsikirščiausių gynėjų ir kaltintojų kalbos peraugo į asmeninį įžeidinėjimą, tačiau tai – išimtis. Teismų rengėjai sąmoningai siekė balanso kaltintojų ir gynėjų kalbose su nors ir nedidele, bet privaloma persvara prokuroro naudai. Patarimuose kaip organizuoti visuomeninį teismą buvo pastebėta, kad „visuomet kaltintojui yra sunkiau kaltinti, nekaip gynėjui tas pats dalykas ginti, nes paskutinysis visuomet turi didesnę publikos simpatiją“, todėl gynėjams ir kaltintojams siūlyta susitarti iš anksto,

kad rimtesnieji kaltintojų nusikaltėliui užmetimai nebūtų iš gynėjų pusės ar juokais ar net ir griežtai paneigiami. Galima gynėjui ir teisinti tuo atžvilgiu, tame rimtame dalyke, bet vis tiek padaryti taip savo gynime, kad būtinai ir aiškiausiai matytųsi publikai, jog šito nusikaltimo įvykio užginčyti negalima ir kaltė pasilieka.⁶⁸

Antra vertus, visų šių kalbų tikslas nebuvo beatodairiškas siekis įrodyti ar paneigti teisiamojo kaltę. Tiek kaltintojai, satyriškai ryškindami kaltinamojo ydas ir nuodėmes, tiek gynėjai, ieškodami lengvinančių ir pateisinančių aplinkybių bei bandydami juokais paversti kaltinimus, ar liudytojai, savo kalbomis tampantys veikiau socialinio fono dailininkais, ryškino deviacinio elgesio apraiškas ir kartu konstravo idealų inteligento ar kito teisiamuoju tapusio tipą. Kaltinimai ir deviacinio elgesio išryškinimas buvo reikalingas tam, kad būtų galima apibrėžti pageidaujamą elgesio normą ir paversti šį elgesį tradiciniu – pasak Lietuvos mokytojo teisme 1932 m. tarsi pasiteisinimo nuskambėjusių liudytojo žodžių: „Mes neturim savo tautos gražių tradicijų, nes istorijos bėgy tautos gyvenimas buvo nutrūkęs. Pradėję vėl savarankiškai gyventi, mes turėjom viską kurti iš pamatų“⁶⁹. Tuo metu kaltintoju šiame visuomenės teisme tapęs asmuo prisipažino, kad tik viena aplinkybė verčianti jį vaidinti šį, jam ne itin malonų kaltintojo vaidmenį:

tai visų mūsų didelis troškimas geresnės, šviesesnės ateities mūsų tautai, mūsų valstybei. Visi mes, tikintieji ir netikintieji, vis dėlto karštai tikim į pažangą, tobulėjimą atskiro individo, tautos ir visos žmonijos. Bet ši pažanga nėra galima be kėlimo aikštėn ydų, trūkumų, nuodėmių. Tad vardan šitos pažangos kaltintojas ir drįsta imtis kaltinti.⁷⁰

⁶⁸ Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 172.

⁶⁹ „Lietuvos mokytojo teismas“, p. 103.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 107.

Kai teistas inteligentas, kokios nors profesijos ar socialinio sluoksniu atstovas, jį ginantys advokatai, siekdami išteisinti ar bent jau sumažinti kaltinamojo nusižengimų našta, ieškodami išteisinančių ir lengvinančių aplinkybių teisiamojo naudai, neretai gręžėsi į praeitį. Šis gręžimasis praeitin buvo tarsi apeliavimas į trauminę (plačiąja prasme) kaltinamojo patirtį – primenant teismo proceso dalyviams, pavyzdžiui, pergyventą baudžiovą ar „rusų vergiją“. Pavyzdžiui, 1929 m. teisiant ūkininką, buvo priminta, kad senąją ūkininkų kartą ženklino patirtis baudžiovos, kuri slopino ūkininkų iniciatyvą, o tai savo ruožtu neigiamai atliepė šalies žemės ūkiui. Be to, prisidėjo Pirmasis pasaulinis karas ir vokiečių okupacija, kas visiškai sunaikino žemės ūkio pažangą ir ilgam pakirto normalų žemės ūkio vystymąsi⁷¹. O gindami Marijampolės inteligentiją advokatai tikino, kad pastarosios „labai kaltinti negalima“, nes „daugiausiai neigiamos įtakos jai padarė buvusios vergovės laikotarpis, kuriame ji daug mokėsi ir brendo“, o to meto sunkios sąlygos ne tik neleido „tinkamai savo dvasios praturtinti“ bet ir „užgniauzdavo bet kokią besireiškiančią iniciatyvą“⁷².

Kaltinamąjį ginantys advokatai apeliuodavo ir į valstybės jaunumą, jai tekusius istorinius išbandymus. Pavyzdžiui, 1929 m. teisiant lietuvišką kooperaciją, pastarosios nepasisėkimai šalyje teisinti tuo, kad pati „šalis yra jauna“ ir „jai teko pergyventi tiesiog kryžiaus keliai iki suorganizavo savo valstybę“, o kovos už nepriklausomybę „pareikalavo daug, kaip moralių taip ir ekonominių jėgų, nuo ko susilpnėjo mūsų finansai ir bendra krašto ekonomika“⁷³. Panašiais argumentais gintas ir lietuvis Rietavo verslininkas⁷⁴. Pastebėsime, kad ir pats teismas traumuojančią praeities patirtį laikė lengvinančia aplinkybe – 1932 m. Lietuvos mokytoją teisiantis teismas priimdamas sprendimą pabrėžė atsižvelgęs, „kad jokia profesija Lietuvoje nėra laisva nuo istorinio ir kultūrinio lietuvių tautos paveldėjimo, kuris tam tikrais atžvilgiais neigiamai nuteikia lietuvių dabartinę visuomenę ir tame skaičiuje taip pat Lietuvos mokytoją, tos visuomenės padarą“⁷⁵. Teisinant kaltinamojo suole 1933 m. atsidūrusį Laikinosios sostinės lietuvišką jaunimą, jo advokatai gynė argumentais, kad jaunimo būdas „iš pat ma-

⁷¹ O. M., „Visuomeninis ūkininkų teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1929-05-21, Nr. 111, p. 1.

⁷² J. Džiūgas, *op. cit.*, p. 477.

⁷³ Dr. A. T., „Kooperacijos teismas“, in: *Židinys*, Kaunas, 1929, Nr. 4, p. 380.

⁷⁴ „Lietuvis verslininkas išteisintas“.

⁷⁵ „Teismo sprendimas Liet. mokytojo byloje“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1932-03-12, Nr. 58, p. 4.

žens formavęsis nenormaliausiose karo ir pokarinio gyvenimo sąlygose“, kai, Vinco Rastenio pastebėjimu, „ir kalbos negalėję būti apie tautiškumo ir valstybiškumo įsisąmoninimą“, o Kaune be to „ypatingai nepalankios sąlygos buvusios ir lietuvių kalbai“⁷⁶.

Teismų rengimo rekomendacijose buvo pabrėžta, kad teismo inscenizacija yra „svarbus ir rimtas dalykas, kad tai ne žaidimas“⁷⁷. Nežiūrint pabrėžtino visuomeninių teismų procesų oficialumo, jų palydovas buvo komizmas ir kartais teismo inscenizacija virsdavo bemaž nuotaikingu vaidinimu, kuriame net griežti prokurorų reikalavimai buvo persmelkti sarkazmo, kai šie, pavyzdžiui, teisiant senberni, reikalavo: „1. Senbernius egoistus, turinčius ne mažiau kaip 40 metų, pakarti ant pirmos nuskriaustos mergelės kaklo. Jei tokios neatsirastų, konfiskuoti jų turtą ir apdėti 50% nuo bruto pajamų kultūros ir labdarybės reikalams. 2. Senbernius suvedžiotojus išstremti į Vokietiją, atimant pilietybę ir konfiskuojant turtą, kad vokiečiai būtų laisvi su jais pasielgti pagal savo įstatymus. 3. Senbernius, kuriems netaikomos didesnės bausmės ir neturinčius 40 metų, uždaryti savaitei naminiu areštu, kad apsigalvotų, kuriuo būdu galėtų pasireikšti žmonėmis kūrėjais“. Prokuroras buvo pasirengęs išimtį padaryti tik „senberniams genijams“, nes šie, jo žodžiais tariant, išsižadėdami šeimos „kuria ir individualią, ir socialią kūrybą“⁷⁸. Tokie prokuroro reikalavimai gyvino procesą – kaip ir, pavyzdžiui, kito kaltintojo reikalavimas pačius blogiausius Lietuvos mokytojus išsiųsti į lietuvišką koncentracijos stovyklą Varniuose⁷⁹.

Visuomeniniuose teismuose amžininkams aktualių problemų nagrinėjimo rimitis pynėsi su groteskiška saviironija. Suprantama, visuomeninio teismo, vykusio Laikinojoje sostinėje, dalyvaujant aukšties valdžios atstovams, Bažnyčios hierarchams ar universiteto profesūrai, atmosfera skyrėsi nuo teismo, vykusio provincijoje. Pirmasis dvelkė oficialumu ir santūrumu, o liudininkų, kaltintojų ir gynėjų kalbos paprastai virsdavo rimta ir problemine (nors ir dažnai surežisuota) diskusija, pretenduojančia tapti net kritiška visuomenės problemų analize. Tuo metu visuomeniniai teismai provincijoje buvo mažiau persmelkti oficialios rimities, o šių teismų rengėjai turėjo mažiau pretenzijų į intelektualų problemų gvildinimą ir teismo procesą publikai neretai piršo kaip neeilinį reišinį. Šiauliškių studentų

⁷⁶ „Kuo kaltinamas lietuviškas Kauno jaunimas“.

⁷⁷ Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 171.

⁷⁸ J. Radvila, *op. cit.*

⁷⁹ „Lietuvos mokytojo teismas“, p. 117.

draugija į visuomeninį teismą nesivaržydama kvietė kaip į išskirtinę pramogą tokio turinio mieste iškljuotais skelbimais: „Vienintelė proga! Pilietil! nepamiršk sekmadienį t. y. gegužės m. 4 d. 4 val. p. p. atvykti Mergaičių gimnazijon, kur Šiauliškių Studentų Draugija ruošia visuomeninį teismą Lietuvių inteligentą teisti. Jei jautiesi inteligentu – tu ten išgirsi savo geras ir blogas ypatybes, o jei tokiu nesijauti – pasiklausysi už ką inteligentas teisiamas“⁸⁰.

Inteligentų iniciatyva rengtus visuomeninius teismus laikyti tiesiogine „karnavalinės kultūros“⁸¹ apraiška būtų kiek tiesmuka, tačiau „karnavalo“ juose nestigo ir tai masino eilinį žiūrovą. Šie teismai rengti su didžiąja visuomenės ugdymo misija, tačiau eiliniai žiūrovai į juos ėjo pirmiausia kaip į organizatorių pažadėtą įdomų, intriguojantį reginį. 1937 m. spaudoje buvo pastebėta, kad daugelyje vietovių tokie teismai rengiami kasmet, tačiau publikai jie nepabosta⁸². Amžininkai improvizuotų visuomeninių teismų populiarumą aiškino tuo, esą „žmonėse teismo sąvoka yra gyva, vaizdi ir rimta, jo sprendimai nepakeičiami, lyg šventi [...]. Užtenka paminėti teismo vardą ir žmonėms kažkas atrodo imponuojančio, verto dėmesio, atrodo, kad viskas būsia, tarytum, tikrajame teisme“, todėl, esą „salės publikos netalpina – tiek daug jos susirenka. Teismo ateina paklaustyti ir suaugę, ir jaunimas, ir moterys, ir vyrai, ir visi įdomaujasi ne tik per visą teismo eigą, bet kalbos užtenka ir, toli gražu, ilgesniam laikui“⁸³. Taigi publika traukė į juos pirmiausia kaip į reginį – provincijai trūko nekasdienių pramogų, o viešas teismas žadėjo būti neeiliniu reginiu.

Priminsime, kad mūsų jau aptartuose patarimuose kaip organizuoti teismą net buvo numatyta galimybė iš žiūrovų imti mokestį – pirkti bilietą, – ką įprastai tekdavo daryti norint patekti į kokios nors draugijos rengiamą pramoginį (įprastai šokių) vakarą. Taip visuomeninis teismas buvo prilygintas iš esmės eiliniam pramoginiam vakarui. Pavyzdžiui, 1934 m. rudenį Mažeikiuose pradėjęs veikti dr. J. Basanavičiaus vardo liaudies universitetas savo veiklą reklamavo ne tik visiems prieinamais, „už nedidelį atlyginimą“ rengiamais 4 klasių gimnazijos programos kursais, bet ir pa-

⁸⁰ Šiauliškių studentų draugijos kvietimas į visuomeninį lietuvių inteligento teismą, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, f. 87, b. 64, l. 1.

⁸¹ Turima galvoje Michailo Bachtino „karnavalinės kultūros“ samprata: Михаил Бахтин, *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса*, Москва: Художественная литература, 1990.

⁸² Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 170.

⁸³ *Ibid.*

žadu surengti Mažeikių inteligento teismą⁸⁴ – vietos publikai žadėdamas neeilinę pramogą.

Skaitydami reportažus iš teismų pastebėsime, kad beveik visi liudijo buvus sausakimšą žiūrovų salę, nepriklausomai nuo to, kas buvo teisiamojimo suole – vietos inteligentas ar mada – susidomėjimo visuomeniniais procesais netrūko. Iš pirmo žvilgsnio gali susidaryti įspūdis, kad publikos susidomėjimą kartais dar sustiprindavo taiklus organizatorių pasirinktas kaltinamasis objektas, pavyzdžiui, į Biržų gimnazijoje vykusį senbernio teismą susirinko daugiau kaip 500 žiūrovų⁸⁵. Jau pats užmojis teisti senbernį galėjo atrodyti groteskiškas ir provokuoti žiūrovų antplūdį. Tačiau tiek pat žiūrovų atvyko į dzūko teismą Dauguose, kur buvo penkiskart mažiau gyventojų negu Biržuose, o žiūrovų skaičius beveik prilygo pusės miestelio gyventojų skaičiui⁸⁶. Į 1938 m. vasario 27 d., sekmadienio popietę, Rietauve vykusį lietuvių verslininko teismą, po to, kai per pamaldas dar paragino pats klebonas kanauninkas Juozapas Valaitis, atvyko net apie 800 žmonių⁸⁷. Pastebėsime, kad teismo inscenizacijos užsitęsavo ir sausakimša salė stebėdavo įprastai 3–5 valandas trunkantį procesą, nors yra buvę teismų, užsitęsusių net iki 7 valandų (pavyzdžiui, Lietuvos karvės teismas) ar kur tekę teismo procesą perkelti į kitą dieną.

„Amžiaus procesu“ Panevėžyje tapo 1934 m. vietos jaunaliuvių sumanytas surengti Panevėžio rajono lietuviško jaunimo teismas. 1934 m. pabaigoje turėjęs įvykti viešas procesas buvo atidėtas staiga mirus vienam iš šio teismo narių – kunigui ir visuomenės veikėjui Julijonui Lindei-Dobilui. Procesas buvo pradėtas 1935 m. sausio 27 d. Panevėžio amatų mokyklos salėje. Teismo pirmininku buvo tikras teisėjas – Panevėžio apygardos teismo teisėjas Leonas Vabalas, o nariais įtakingi vietos veikėjai apskrities agronomas Gilvydis, „Maisto“ direktorius Kubilius ir kt. Kaltinamųjų suole atsidūrė „visa, įvairių verslų, lietuviškoji jaunuomenė nuo 17 iki 32 metų amžiaus“, išskyrus besimokantį jaunimą. Kaltinamajame jaunuomenės akte teigta, kad jaunimo gyvenime yra ir teigiamų, ir neigiamų reiškinių, tačiau pasireiškiantys neigiami reiškiniai esą jau ima viršų. Pirmiausia jaunimui priekaištauta už tautiškumo ir valstybingumo stoką:

⁸⁴ V. Fr., „Liaudies universitetas surengs inteligentų teismą“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1934-10-21, Nr. 42, p. 10.

⁸⁵ J. Radvila, *op. cit.*

⁸⁶ A., „Dzūko teismas“.

⁸⁷ „Lietuvis verslininkas išteisintas“.

Tokie tautos bei valstybės reikalai, kurie turėtų sukrėsti jaunuomenę iki gyvo kaulo ir kurie turėtų būti labiausiai vertinami, jos visai nedomina. Tautinės sąmonės kėlimas bei savigarbos ugdymas jos visai pamiršti. Didelis nuolaidumas prieš svetimtaučius ir lietuviškos ambicijos stoka tiesiog akis rėžia. Trumpai tariant, mūsų jaunuomenė nėra dar įgavusi pilnai lietuviško kiauto, o tas, žinoma, be galo kenkia kraštui.⁸⁸

Jaunimui kliuvo ir už tai, kad „pamiršamos vaizdingosios, skambiosios bei turiningosios mūsų liaudies dainos, pasakos bei patarlės“, kuriose, kaip teigta, „atsispindi mūsų Tautos charakteris ir praeitis“, kad „gerųjų savybių ugdymas užleidžia vietą svetimybėms“, kad šis stokoja „dorovingumo bei sąmoningo religingumo“⁸⁹. Sausio 27 d. teismas vyko 4 valandas, tačiau nesibaigė ir jį teko pratęsti jau kitą savaitgalį. Po savaitės, vasario 3 d., vyko labiausiai publiką dominanti teismo dalis – kaltinamųjų ir gynėjų debatai. Sprendžiant iš teismo aprašymo spaudoje, peršasi mintis: jei teismo pirmininkas nebūtų sutrūmęs išsismarkavusių ginčų, procesą būtų tekę baigti dar kitą savaitgalį⁹⁰. Panašu, kad užsitęsiantys teismo procesai tapo net problema, nes po poros metų paskelbtose tokių teismų rengimo rekomendacijose buvo perspėta proceso ilgai neužtęsti – siūlyta, kad renginys truktų ne ilgiau kaip 3–3,5 valandos⁹¹.

Kaip įprastai į visuomeninius teismus žvelgė ir ko iš jų tikėjosi į juos gausiai plūstanti publika? Atsakymas gali būti toks vieno žiūrovo įvertinimas: „Teismas sklandžiai praėjo, tarsi gražus vaidinimas, kuriame dramiški konfliktai buvo susiję jumorišku elementu. Publika džiaugėsi gražiai reiškiamomis mintimis ir už tai nepašykštėjo ovacijų“⁹². Panašu, kad publika į šiuos teismus pirmiausia ėjo kaip į pramogą. Tačiau tai, kad visuomeninių teismų procesų palydovas buvo komizmas, o aktualių problemų nagrinėjimo rimitis pynėsi su groteskiška saviironija, dar nereiškia, kad visi procesai greta rimtosios ugdymo misijos privalėjo virsti dar ir vieša pramoga vietos publikai. Priminsime, kad pagrindinė šių teismų funkcija buvo ugdymas, todėl buvo ir tokių procesų, kurie vyko sandariai uždarius duris pašaliniam. Tokius uždarus teismus kartais rengdavo visuomeninės organiza-

⁸⁸ „Panevėžyje dar nebaigta didelė byla“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1935-02-03, Nr. 5, p. 3.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ Dalyvis, „Panevėžio jaunuomenė išteisinta“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1935-02-17, Nr. 7, p. 3.

⁹¹ Petras Kondrotas, *op. cit.*, p. 173.

⁹² J. Radvila, *op. cit.*

cijos, pavyzdžiui, už uždarytų durų 1930 m. balandžio 5 d. vyko Kražių ateitininkų teismas – dalyvavo tik Kražių ateitininkai⁹³. Tikriausiai viešumo nepanorėję šio teismo rengėjai nuogastavo, kad atviras ateitininkų ydų svarstymas gali kenkti šios organizacijos autoritetui.

Nuosprendis. 1939 m. gegužės 6 d. Tauragės gimnazijoje literatų būrelis drauge su Raseinių gimnazijos literatų būreliu surengė Lietuvos bajoro literatūrinį teismą „pagal Šatrijos Raganos, Maironio, Lazdynų Pelėdos ir Žemaitės raštus“. Kaltintoju šiame teismo procese buvo Tauragės literatai, o Lietuvos bajorui advokatavo Raseinių literatai⁹⁴. Pastebėsime, kad šio teismo kaltinamasis galėjo būti ir kaltinamuoju visuomeniniame teisme – jei būtų teistas bajoras tarpukario Lietuvoje, o tai liudija, kad skirtis tarp literatūrinio ir visuomeninio teismo toli gražu nebuvo tokia ryški. Priminsime, kad jau minėtose jaunalietuviams parengtose visuomeninių teismų rengimo rekomendacijose visuomeninio ir literatūrinio teismo paskirtis ir poveikis visuomenei laikyti panašia. Turint galvoje neigiamą bajoro vaizdinį lietuvių literatūroje, nesunku nuspėti teismo baigtį, kuriame bajoras „buvo kaltinamas tautiniu, socialiniu, kultūriniu, ekonominiu ir tautiniu atžvilgiu“. Teismas nusprendė: „Jeigu jis būtų gyvas, ant sausos šakos pakarti, o kadangi jis jau yra miręs ir kaulai jau supuvę, tai tegu teisia jį patsai Dievas“⁹⁵. Toks „sąlyginis“ teismo sprendimas suteikia erdvę interpretacijai, ką reiškia šis sprendimas – bausmę ar pasigailėjimą. Dalinis atsakymas gali būti kito teismo sprendimas – baigdamas 1937 m. VDU vykusį Lietuvos studento teismą jo pirmininkas Antanas Juška pareiškė, kad kaltinamojo suole atsidūręs lietuvis studentas liks ir nenubaustas, ir neišteisintas – tokių tikslų teismas ir neturėjo, nes teismui „buvo svarbu diskusijų forma parodyti tikrąjį studento veidą, jį nušviesti ir parodyti kelius tolesniam taurėjimui“⁹⁶. Taigi visuomeniniam teismui rūpėjo ne rasti ir nubausti konkretų kaltininką, bet pirmiausia užkardyti paties nusikaltimo galimybę, tačiau procesas turėjo būti tikroviška teismo simuliacija, o tikroviškumas reikalavo konkrečios ir griežtos bausmės kaltinamajam (bent sukuriant jos regimybę), todėl visuo-

⁹³ Šarka, „Kražių ateitininko teismas“, in: *Rytas*, Kaunas, 1930-04-24, Nr. 92, p. 6.

⁹⁴ Tauragės gimnazijos raštas Švietimo ministerijos Vidurinio mokslo departamentui, 1939-05-01, in: *LCVA*, f. 391, ap. 2, b. 2233, l. 24.

⁹⁵ „Mokyklos kronika. Tauragė. Valst. Gimnazija“, in: *Mokslo dienos*, Kaunas, 1939, Nr. 5–6, p. 350.

⁹⁶ R., „Lietuvio studento teismas“, in: *Židinys*, Kaunas, 1937, Nr. 5–6, p. 638–639.

meninių teismų sprendimai kartais skambėjo dviprasmiškai. Pavyzdžiui mados teismas nutarė „pasmerkti ir sykiu pasigailėti ta Lietuvos visuomenės dalim, kuri pasiduoda mados kraštutinumams, kaip susidedančia iš žmonių, neturinčių nei kritiškumo, nei padorumo, nei estetinio skonio, nei inteligencijos, laisvos nuo plėšrių spekuliantų sugestijų“. Kartu teismas nutarė „įspėti Lietuvos visuomenę ir kviesti ją atsipalaiduoti nuo žalingos mados sugestijų ir sykiu visomis priemonėmis racionalizuoti madas“⁹⁷. 1934 m. Telšiuose vykęs lietuvių inteligentės moters teismas, išnagrinėjęs bylą nusprendė, kad kaltinimai perdėti, nors „kai kuriais atžvilgiais intel. moteris yra kalta“, tačiau teismas jos nepasmerkė, nes, kaip buvo pastebėta teismo sprendime, „ji nėra blogesnė už vyrą“⁹⁸. Po poros metų Kaune vykęs inteligentės motinos teismas ją išteisino – „atsižvelgdamas į buvusių nuopelnus ir į geras pastangas“⁹⁹. Išteisintas buvo ir 1932 m. teisiamųjų suole atsidūręs Kupiškio jaunimas¹⁰⁰.

Tačiau tai nereiškia, kad visuomeniniai teismai priiminėjo vien išteisinančius sprendimus. 1930 m. Šiauliuose vykęs lietuvių inteligento teismas nusprendė, kad kaltinimai doroviniais nusižengimais ir nesidomėjimu spauda bei jos nerėmimu yra nepagrįsti ir nutarta išteisinti, tačiau inteligentas buvo pripažintas kaltu „už nutolinimą nuo liaudies, stoką idealo, nesaugojimą ir nevertinimą meno brangenybių“¹⁰¹.

Keblu būtų apibendrinti visuomeninių teismų nuosprendžių griežtumą – kiek buvo priimta išteisinančių, o kiek kaltę pripažįstančių sprendimų, tačiau panašu, kad dominavo sprendimai nuteisti kaltinamąjį lygtinai – su sąlyga, kad kaltinamasis pasitaisys ir skiriant pasitaisymui net konkretų terminą. Pavyzdžiui, Žagarės miesto ir valsčiaus moterys buvo pripažintos kaltomis, tačiau buvo nutarta jas „nuo bausmės lygtinai atleisti, paskiriant 5 metus kruopštaus darbo, susirūpinimo šalinimui iškeltų ydų, įeiti į visuomeninį gyvenimą ir tinkamai auklėti būsimos kartos atstovus“¹⁰². Tiek pat laiko buvo skirta pasitaisyti teisme atsidūrusiam Lietuvos mokytojui, kuris per šį laiką turėjo nustoti „buvęs pasyvine Lietuvos visuomenės auka“ ir pasirengti „kultūrinio mūsų visuomenės atgijimo darbui, išsižadėdamas

⁹⁷ S. Bylaidas, „Madų teismas“, in: *Židinys*, Kaunas, 1929, Nr. 4, p. 378–380.

⁹⁸ „Telšiai teisė moterį“.

⁹⁹ V., „Inteligentės motinos teismas“, in: *Mūsų kraštas*, Šiauliai, 1936-02-14, Nr. 6, p. 5.

¹⁰⁰ „Jaunimo teismas Kupišky“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1932-11-30, Nr. 274, p. 4.

¹⁰¹ „Lietuvių inteligentas teisme“.

¹⁰² M., „Žagarės moterys turi per penkerius metus pasitaisyti“.

savo trūkumų ir ydų“, o savo pedagoginį pasirengimą papildyti „tolesniu lavinimosi bei auklėjimosi darbu, pedagoginėmis studijomis ir sąmoningai siekiamu patyrimu“¹⁰³. 1934 m. Kairių apylinkės jaunimui teismas skyrė du metus „visas paminėtas ydas“ pašalinti. Be to, įpareigojo per metus sutvarkyti visus apylinkės senkapius ir spaudai priteisė 250 Lt ieškinį – mat proceso metu buvo konstatuota, kad vietos jaunimas mažai skaito spaudą (į Kairius atkeliauja tik 40 egz. jaunimui skirtų spaudinių, nors apylinkėje gyvena apie 400 jaunuolių)¹⁰⁴. O tais pačiais metais įvykęs Šakynos jaunimo teismas nusprendė skirti jaunimui tris metus pasitaisyti, o vietos „tautiškosios ir valstybiškosios organizacijos“ buvo įpareigotos pasirūpinti, kad neorganizuotas jaunimas būtų „patrauktas geru pavyzdžiu“¹⁰⁵. Kai kuriuose 1930 m. vykusiuose teismuose kaltinamajam buvo pritaikyta jubiliejinių Vytauto Didžiojo metų amnestija – taip motyvuojant sąlyginės bausmės paskyrimą¹⁰⁶. Simuliacinis, ne tik tautos ugdymą, bet ir į pramogą orientuotas teismo procesas kartais sąlygodavo net groteskiškus nuosprendžius – Biržų miesto ir apylinkės senbernius teisiantis teismas priėmė tokį sprendimą: „Senbernius, kurie turi amžiaus per 33 metus, sveikus fiziniai ir dvasiniai nubausti sąlyginiai: jei per trejus metus sudarys šeimą, nuo bausmės atleisti, o jei nesudarys – nubausti pinigine bausme, atskaitant 50% nuo kasmetinių pajamų vaikų socialinei globai, valdantiems nejudamą turtą, atimti teisę jį valdyti. Senbernius fiziniai ar dvasiniai nesveikus išstremti, atimant pilietybės teises, į tokią valstybę, kur veikia įstatymai, paraližuojantieji tų tolimesnę platinimąsi“¹⁰⁷. Tiesa, dera pažymėti, kad teismų rengimo rekomendacijose buvo pabrėžta, jog „sprendimas turi būti praktiškas, toks, kad galima būtų įgyvendinti“¹⁰⁸, tad groteskinio turinio nuosprendžiai nebuvo tokie dažni.

Turint galvoje, kad teismų funkcija buvo ugdyti tobulesnį pilietį, nestebina, jog kai kurie teismo sprendimai buvo tiesiog kaltinamajam skirti tobulėjimo priesakai. Pavyzdžiui, 1931 m. Lietuvos jaunimo sąjungos Kauno skyrius surengė teismą Lietuvos jaunuomenei. Šis teismas, kuriam pirminkavo buvęs prezidentas, valstietis liaudininkas Kazys Grinius, išteisino

¹⁰³ „Teismo sprendimas Lietuvos mokytojo byloje“, in: *Rytas*, Kaunas, 1932-03-12, Nr. 47, p. 5.

¹⁰⁴ C. C., *op. cit.*

¹⁰⁵ Audra, *op. cit.*

¹⁰⁶ J. Gratkauskas, *op. cit.*; Šarka, *op. cit.*

¹⁰⁷ J. Radvila, *op. cit.*

¹⁰⁸ J. Brazauskas, *op. cit.*, p. 58.

kaltinamąją, tačiau kartu teismas paragino jaunuomenę, kad ši lavintų save fiziškai ir intelektualiai, ugdytų savo valią ir dorovines savybes,

rūpintųsi laisvai, nepasiduodama garbės arba karjeros pagundoms susidaryti tvirtus ideologinius ir politinius nusistatymus. [...] rimtai ruoštųsi vėlesniam visuomeniniam ir valstybiniam darbui, veikliai dalyvaudama, kiek tai yra suderinama su mokslų ėjimu, visuomeninėse organizacijose nežiūrint jų ideologinių ir kitokių skirtumų, ir pasirinkdama jas grynu įsitikinimu, nenuspalvintu bet kokiais išrokavimais. [...] ugdytų savyje griežtą visuomenišką drausmingumą, tikrą apykantą ir nuoširdų dėntelmeniškumą atžvilgiu kitaip manančių draugų, nes tai labai padės vėliau subrendusiems piliečiams tikrai žmoniškai, gražiai tvarkyti visuomenės ir valstybės reikalus.¹⁰⁹

Jei šio teismo sprendimas buvo priesakas jaunimui atsakingai rengtis brandžiam savo pilietinės pareigos atlikimui, tai Pilviškių pavasarininkų surengto jaunimo teismo sprendimas buvo panašus į primintas pavyzdingo kataliko pareigas savo parapijai: atsisakyti svaigalų vartojimo, statyti naują bažnyčią, dalyvauti parapiją vizituojančio Vilkaviškio vyskupo sutikimo iškilmėse¹¹⁰. 1929 m. vykusiame Lietuvos karvės teisme Lietuvos ūkininkas, atsižvelgus į rastas lengvinančias aplinkybes (nepalankias istorines ir ekonomines sąlygas, specialaus išsilavinimo stoką), buvo „visam amžiui“ nubaustas: savo ūkyje auginti daugiau šakniavaisių ir pašarinių žolių, įrengti kultūrinės pievas, galvijus auginti vadovaujantis specialistų patarimais, tikrinti galvijų sveikatą ir t. t.¹¹¹ Tokią bausmę galime pavadinti veikiau pažangaus ūkininkavimo instrukcija.

Visuomenės teismų nuosprendžiai dažnai panašėjo į suteiktą nuodėmių atleidimą, gautą viešai jas išpažinus ir pasižadėjus nebeusidėti, nei į galutinį ir neapskundžiamą teismo sprendimą. Teismo, lygtinai nuteisusio Radviliškio inteligentą, pirmininkas, paskelbęs nuosprendį, pridūrė: „Sprendimas nebus vykdomas su policija, tačiau visi inteligentai po teismo turi perkratyti savo sąžines ir pasitaisyti. Inteligentas nėra įstatymais nustatytas. Tačiau tas, kas pasitenkina popierium ir šalinas nuo visuomeninių darbų, nėra inteligentas“¹¹². Prievartos niekas ir neketino imtis, nes

¹⁰⁹ „Jaunuomenės teismo sprendimas“, in: *Lietuvos žinios*, Kaunas, 1931-04-24, Nr. 92, p. 5.

¹¹⁰ „Šventė, Jaunimo teismas. Nemandagus mokytojas ir ugniagesiai. Javai“, in: *Rytas*, Kaunas, 1931-07-14, Nr. 155, p. 6.

¹¹¹ Agr. V. Mk., „Agronominis teismas Lietuvos karvei teisti“, p. 4–5.

¹¹² A. Be., „Stok, teismas eina!“, in: *Šiaurės Lietuva*, Šiauliai, 1933-03-19, Nr. 12, p. 1.

šis teismas buvo ne teisingumą skelbianti institucija, o vieta, kur šlifotos visuomenės vertybės, elgesio normos, o jų privalomumą siekta įteisinti precedentu. Antra vertus, sankcija tapo jau pats improvizuotame teisme išgautas sociumo nepritarimas įvardytoms deviacinio elgesio apraiškoms. Šį visuomenės nepritarimą galima interpretuoti kaip sankciją, o tai kartais, pasak teisės teoretiko Hanso Kelseno, kur kas efektyvesnė sankcija už kitokias bausmės formas, nes ji žeidžia žmogaus reputacijos troškimą, o tai yra vienas svarbiausių savisaugos instinkto komponentų¹¹³.

Derėtų pažymėti, kad visuomeniniai teismai naudoti ne tik pavyzdinio piliečio ugdymui, o, pavyzdžiui, yra pasitarnavę ir kaip instrumentas konstruojant regioninę tapatybę – taip galima žvelgti į, pavyzdžiui, 1937 m. Dauguose įvykusį dzūko teismą. Keblu būtų tai įvardyti tiesmuku dzūkiškos tapatybės gludiniu, kai atrenkami ir šlifuojami etaloniniais laikomi regioninės tapatybės atstovo bruožai, nes pirmučiausia teismo misija buvo šalinti deviacinio elgesio apraiškas ir ugdyti pilietį, tačiau pats teismo proceso dzūkui organizavimas gali liudyti buvus regioninės tapatybės konstravimo užmojų ir yra bent jau neabejotina regioninės tapatybės savimonės apraiška. Šiuo atveju ne taip svarbu, kad dzūko teismas mažai kuo, panašu, skyrėsi nuo teismo proceso prieš mokytoją ar inteligentą, nes dzūkui kaip ir mokytojui teko įprastiniai tokiuose teismuose skambantys kaltinimai ekonominiu, visuomeniniu, kultūriniu ir organizaciniu atžvilgiu¹¹⁴.

Išvadų vietoje. Valdantysis elitas dėmesingai sekė visuomeninius teismus, o provyriausybines organizacijos skatino savo narius rengti šiuos procesus (minėjome jaunalietuvių atvejį). Kartais šie kvaziteismai, iškeliantys problemas ir apnuoginantys visuomenės ydas, tapdavo akstinu ir politiniam režimui prabilti apie tai, kas, valdančio elito manymu, buvo verta ypatingo dėmesio. Pavyzdžiui, 1932 m. įvykęs Lietuvos mokytojo teismas davė pretekstą valdžiai prabilti apie mokytojų rengimo problemą šalyje. Buvo atkreiptas dėmesys, kad net Vytauto Didžiojo universitetas savo absolventų tinkamai neparuošia pedagoginiam darbui mokykloje – studentai įgyja teorinių pedagogikos ir psichologijos žinių, tačiau neparengiami metodškai praktiniam darbui. Universitetas paragintas susirūpinti tinkamu savo absolventų parengimu pedagoginiam darbui ir neatidėliojant prie univer-

¹¹³ Hans Kelsen, *Grynoji teisės teorija*, iš anglų kalbos vertė Algirdas Degutis, Egidijus Kūris, Vilnius: Eugrimas, 2002, p. 60–61.

¹¹⁴ A., „Dzūko teismas“.

siteto įkurti „bandomąją ir pavyzdinę mokyklą“, kurioje visi būsimi mokytojai galėtų susipažinti su pedagogine praktika¹¹⁵.

Kitas pavyzdys gali būti 1936 m. sausio 5 d. per mokytojų dienas Lietuvos mokytojų sąjungos iniciatyva surengtas inteligentų šeimos teismas, kuriame, kaip rašyta valdžios oficiozo *Lietuvos aid*o vedamajame, buvo paliestas „vienas svarbiausių, o galbūt, ir pats svarbiausias, mūsų tautinio, kultūrinio ir visuomeninio gyvenimo klausimų“ – šeima. Tai tapo pretekstu valdančiajam elitui prabilti apie lietuviškos šeimos problemas, akcentuojant, kad „kokia šeima, tokia tauta ir valstybė“. Grežiantis į minėtąjį šeimos teismo procesą, buvo pabrėžta būtinybė neatidėliojant susirūpinti lietuvių inteligentų šeimų tradicijų kūrimu, pastebint, kad miestuose gyvenanti pirmoji lietuvių inteligentų karta dar nespėjo sukurti „savų, lietuviškų, tradicijų“, o esą „jei mūsų inteligentija turėtų tvirtesnes lietuviškas tradicijas, tada ir priaugančios kartos auklėjimo klausimas duotųsi lengviau išsprendžiamas“¹¹⁶. Dera pažymėti, kad būta atvejų, kai reaguodamas į teisme nuskambėjusius pareiškimus oficiozas ėmėsi „tikslinti“ teisme sudėliotus vertybinius akcentus – pavyzdžiui, į motinos teisme nuskambėjusį kaltinimą, esą motinos neugdo vaikuose pacifizmo, reaguota įsakmiu pareiškimu, kad lietuvė motina kaip tik privalo savo sūnams „įskiepyti karišką dvasią, ryžtingumą ir atkaklumą“¹¹⁷.

Keblu atsakyti į klausimą, kiek buvo paveikūs tobulesnį tautinės valstybės pilietį ugdantys visuomeniniai teismai. Panašu, kad noriai į juos traukianti publika pirmiausia tikėjosi linksmos nekasdienės pramogos, o toli gražu ne saviugdų praktikos, tačiau nederėtų neigti ir ugdomosios šių procesų prasmės bei poveikio. Šiuose teismuose pripažinti bendruomenės autoritetai, išryškindami deviaciniu laikomo elgesio apraiškas, konstravo ir pateikė idealius piliečių visuomeninės, profesinės laikysenos modelius, kuriais visuomenės nariai turėtų sekti. Veikiausiai šie modeliai įpareigojo ir buvo didaktiškai paveikūs visuomenei tiek, kiek stipri buvo teismo autoriteto galia bendruomenėje. Tačiau abejonių nekelia ir tai, kad savo forma visuomeniniai teismai didaktiškai buvo gerokai paveikesni už, pavyzdžiui, įprastai nuobodžias paskaitas apie, tarkime, žalingus piliečių įpročius ar tautiškumą.

¹¹⁵ J. Bružas, „Kiek tinkamai parengiami aukštesnių mokyklų mokytojai“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1932-04-16, Nr. 85, p. 7.

¹¹⁶ „Šeima ir tradicijos“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1936-01-09, Nr. 11, p. 4

¹¹⁷ P. Bilevičius, „Motinos teismą prisiminus“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1936-04-22, Nr. 183, p. 4.

PUBLIC COURTS AS A PRACTICE OF NURTURING A CONSUMMATE CITIZEN IN INTERWAR LITHUANIA (1918–1940)

Summary

The article focuses on the analysis of public courts in interwar Lithuania. The process of a public court arrangement was very popular in interwar Lithuania (1918–1940). Public courts were an imitation of courts as they resembled an actual legal process in their form, their course, and the cast of participants: there were judges, prosecutors, lawyers, witnesses, and experts. However, the accusation was not real in these courts (from the physical point of view), because it was not a real crime, but a shortcoming or a malady of society. The public court was a tool by which the socially active part of the society fought against social shortcomings and manifestations of citizens' behaviour that were considered criminal in regard to morals and public interests. Among the defendants at the improvised court were a member of an organization (not personally named), a local intellectual, young people, farmers, a family; modern fashion; harmful habits such as smoking, alcohol consumption, etc. Representatives of almost all social groups and professions sat at the defendant's table. The published recommendations for the preparation of public courts advised choosing a phenomenon that would be most useful for the local community in combating widespread shortcomings and disadvantages.

Public courts were particularly active in forming various public organisations, irrespective of their worldview or political sympathies. In the course of the process, the prosecuted vices and the defended values expressly revealed the ideology and the world outlook of court organisers: if the organisers represented a Catholic organization, the focus was on moral issues and crimes against morality; if the organisers represented a nationalist organization, then what was considered to be criminal regarding the ideals of Lithuanian nationalism was the focus of the process. Public courts were proposed as a modern way of educating society, as a tool for the nurturing of a better citizen. It was thought that the form of a simulated court would promote a better and clearer disclosure of public shortcomings and undesirable behaviour of community members, would encourage citizens to become more inclined and object to public flaws. The hopes were that the very form of a simulation of a legal process would be more attractive to the public and would therefore be more influential. Public courts were popular in society and attracted large crowds of spectators who viewed the court hearings as entertainment. Returning the verdict against the convicted offender at the public court was a simulation of a genuine court. The purpose of a public court process was not to punish the actual offender, but to diagnose what was considered a failing or a vice in society and to eliminate it. Usually the defendant was given a conditional penalty – to rectify the misdemeanour within a specified period of time. The function of such courts was to nurture a better citizen, and some court decisions were just precepts for the accused.